

Видин - Арена на политически амбиции между Византия, Унгария и българското царство в периода XI - XIII в.

Атанас Бояджиев

При завладяването на ранносредновековната българска държава (края на 1018 г.), Бъдин и прилежащата му територия се намират повече от едно десетилетие под византийска власт.

Още през първото десетилетие от установяването на новата власт, в политическото развитие на града настъпват значителни промени.

От оскъдните извори¹ за Бъдин от този период получаваме данни по-скоро за неговата религиозна организация и развитие, които несъмнено оказват положително въздействие и върху политическия му живот. Към тези извори отнасяме двете грамоти на император Василий II (976 - 1025),² които са и най-ранните извори за този период. Те отразяват включването на града към Охридската архиепископия, но също така съдържат важни сведения за неговото привилегировано положение. В тях се говори, че главната заслуга за издигането на града е на Бдинската епископия: „ ... *ми стана най-полезна и предана, понеже ми отвори пътищата за странатата и трябваше да получи ...по-голяма награда и да бъде възвисена над най-заслужилите. Но за да не надмине и да не се постави над архиепископа, дадохме и равно число клирици и парици с тия на архиепископа.*”³

¹ Това са две от грамотите на император Василий II, издадени съответно през 1019 г. и 1020 г., отнасящи се за организацията на българската църква и приобщаването на града в обсега на Охридската архиепископия. За тях вж: **Снегаров, Ив.** История на Охридската архиепископия. От основаването ѝ до завладяването на Балканския полуостров от турците. Т. I, С. 1995, с. 52-63.

² **Sigilla Basilii II.** - ГИБИ Т. VI, С. 1965, с. 45.

³ Пак там, с. 45; **Ioannis Scylitzes.** Synopsis historiarum, с. 282; **Иванов, Й.** Български старини, с. 557.

Така в резултат на имперската грамота Бъдин получава достойно място и запазва доминиращо значение не само като градско средище, но и на важен епископски център, обхващащ значителен по своите размери диоцез, какъвто са имали и епископите на Охрид, Средец и Ниш.⁴

В административно и политическо отношение за Бъдин, до началото на 20-те години на XI в., се знае сравнително малко. Непосредствено след установяването на византийска власт (в началото на 1002/3 г.) той се превръща във важен и основен административен и политически център за северозападните български земи (до завладяването на Белград и Срем през 1018 г.).

Липсват подробни данни кой е управлявал града, но на фона на стратегическата си роля, която той е изпълнява в конфликта със Самуиловата държава, вероятно начело на неговото управление е бил имперски военачалник, ползващ се с доверието на Василий II. За времето непосредствено преди установяването на византийската административна власт над българските земи е засвидетелстван единствено Константин Диоген.⁵ След назначаването си за архонт на областта,⁶ той съсредоточава в Бъдин цялото военно и административно управление,⁷ което впоследствие измества в Белград (1018-1019), поради неговото по-добро стратегическо местоположение. Именно от тук той ръководи военната операция по ликвидирането на последната свободна българска територия - Срем, начело със Сермон [*Уесмюх*],⁸ обявил се за: “...Самовластен господар на тамошните области”.⁹

⁴ Божилков, Ив. Гюзелев, В. История, с. 324; История на България, с. 413.

⁵ Ников, П. Съдбата, с. 119; Николов, Г. Централизъм, с. 150; Литаврин, Г. България и Византия (XI - XII век). С. 1987, с. 207.

⁶ Ioannes Scylitzes. Historia, с. 298.

⁷ Ангелов, Д. История, с. 153.

⁸ За него вж: Дуйчев, Ив. Последният защитник на Срем в 1018 г. - ИИИ, 8, 1960, с. 309 - 321; Ферјанчић, Б. Сирмијум у доба Византије. - В: Сремска Митровица. Сремска Митровица 1969, с. 50 - 51; Историја Београда. Т. I, с. 125; Николов, Г. Централизъм, с. 150.

⁹ Ioannes Scylitzes. Historia, с. 298.

След окончателното завладяване и на най-западната българска територия, император Василий II назначил заслужено, според византийските автори, Константин Диоген за управител на тази ново придобитата територия.¹⁰ С назначението си той получил титлата “*архонт*” (стратег) на някогашните северозападни български земи, а именно полисите Белград, Браничево и Срем – до поречието на р. Тимок.¹¹

В началото на 20-те години на XI в., в административно отношение, Бъдин бил включен към вече съществуващата тема Паристрион.¹²

Интересен е фактът, че Константин Диоген съвместява в началните месеци, (близо година) от своето управление две длъжности - архонт на града и управител на областта. Това се дължи на обстоятелството, че Византия забавя администрирането на тези най-отдалечени части от империята, тъй като те били под военно напрежение. Разбира се, това до голяма степен е резултат от военните действия, които се провеждали в поверената му територия и затова той съвместявал, както гражданското управление, така и ръководството на военните части. Близо година по-късно, императорът делегирал вече официално съществуващите до тогава правомощията на Константин Диоген, назначен вече за “архонт на тамошните земи”,¹³ който останал на този пост до началото на 1026 г., когато получил повишение и станал дук на (Тема) България.¹⁴

В историческата наука все още няма единно мнение, относно точната датировка за включването на северозападните български земи, в частност Бъдин и неговата област, в границите на тема Паристрион

¹⁰ **Николов, Г.** Централизъм, с. 150; **Литаврин, Г.** България, с. 207 - 209, 289.

¹¹ За различни хипотези относно територията подвластна на Константин Диоген до началото на 20-те години на XI в., вж. изложението на: **Калић - Мијушковић, Ј.** Византијски погранични град у XI веку. - В: История Београда. Стари, средњи и нови век. Т. I, с. 125.

¹² За темната организация на новозавладените български земи вж: **Божилов, Ив. Гюзелев, В.** История, с. 343 - 359; История на България. Т. III, с. 23 - 24.

¹³ **Ioannes Scylitzes.** Historia, с. 94.

¹⁴ **Божилов, Ив. Гюзелев, В.** История, с. 357.

(Парадунавон) и по-важното - какъв е бил първоначално нейният териториален обхват на запад.¹⁵

Изворите от втората половина на XI в., отразяващи избухналото в северозападните земи въстание на Георги Войтех (1072-1073), ни посочват границите на тема Паристрион на изток, достигала до поречието на р. Тимок, включително Бъдин и Бъдинска област. Тази информация се потвърждава и от известията на византийския автор Никифор Врений, описващ действията на:

*„ ... славяните (т. е. българите), които отхвърлили ромейското иго, като опустошавали и грабели всичко, като оставили в бедствено положение намиращата се по това време тема Сирмий и земите, лежащи около река Сава, както и градовете покрай Истър (Дунав) до самият Видин.*¹⁶

Както се вижда от направеното уточнение, авторът, който е съвременник на тези събития, ясно разграничава границите между двете теми – фиксирайки ги до територията на Бъдин, която била част от друга българска тема - Паристрион (Парадунавон).¹⁷

Като цяло, настъпилите административните промени в началния период на византийската власт, не оказали съществени изменения върху развитието на Бъдин. Той запазил своите функции на погранично селище, изпълняващо същите задачи от предходния период. Основните задачи били свързани с охраната на бродовете и възпиране на евентуално унгарско нападение срещу новата византийски власт. Постепенно градът навлиза в период на застой и упадък, което се дължи на засилващата се политическа роля на останалите приближени полиси - Срем, Белград и Браничево, спрямо Унгария в стратегическо по-доброто им местоположение.

¹⁵ Пак там, с. 356 - 359.

¹⁶ Nicephori Bryenii. Historia, с. 115; Ioannis Cinnami. Historia, с. 251.

¹⁷ Божилов, Ив. Гюзелев, В. История, с. 357; Димитров, Хр. Българо-унгарски отн., с. 98-99.

Мястото на града в отношенията между Византия и Унгария през

XII в.

За положението на града от този период до първата четвърт на XII век, не се знае почти нищо. Единственото фрагментарно сведение от този период ни е оставено от Анна Комнина – дъщеря на византийския император Алексий Комнин. В своето произведение, описващо политическата история на империята, Комнина ни разказва за напрежение по Дунавската граница през 1114 г., като споменава и Бъдин : „... *някъкъв човек дошъл в Константинопол откъм Дунав и съобщил, че куманите са преминали реката,... императорът без да се бави изобщо, събрал наличните войски и се отправил към Дунав. Когато стигнал до Бъдин и не намерил варвари, които, когато се научили за пристигането на самодържеца, успели да преминат обратно реката, той веднага отделил смели войници и им заповядал да започнат преследване на варварите ... и те ги преследвали три денонощия ...*”.¹⁸

От това сведение можем да направим извода, че градът е подлаган на чести варварски нахлувания от север, което предопределя трудна съдба на местното население. Въпреки, че е използван за опорен пункт от византийската власт в региона, от където се контролирали околните области, това не е спирало кумани и варвари в своите набези. За тежкия живот на местното население в Бъдин научаваме, макар и доста повърхностно от „Географията на Идриси”.¹⁹

¹⁸ **Annae Comnenae. Alexias.** – ГИБИ Т. VIII, С. 1972, с. 138 - 139.

¹⁹ **Недков, В.** България и съседните и земи през XII в. според географията на Идриси. С. 1960.

Арабският географ Идриси ни дава сравнително кратка характеристика на Бъдин, които по думите му бил: „...*голям град на Дунава*”. Разбира се, трябва да отбележим, че неговата творба е необходимо да се възприема повече като търговски указател. Трудът му е бил предназначен да ориентира и спомага италианските търговци в кои градове и центрове е могло да се закупят зърнени храни, стока, която през този период ги е интересувала най-много.²⁰ Именно това е критерият, по който Идриси съставя своя указател.

На базата на сведенията от тези извори, можем да заключим че градското стопанство и социалния живот на Бъдин, които били с ясно изразено земеделска ориентираност, се подчиняват на общите тенденции характерни за средновековния феодализъм. Голяма част от населението, съставено от зависими жители (парици), сред които преобладават основно представители от българската етническа и социална структура, образували основното ядро на градската и областна агломерация.

Макар ролята и значението на Бъдин в новите политически условия да нараства трябва да отбележим, че градът преживявал продължителен упадък. Непосредствената му близост с унгарското кралство, постоянните нападения от север оказват негативно влияние върху социалното му развитие. Постепенно, към средата на XII в. Бъдин възвръща своето значение и статут на “имперски град”,²¹ със средищни функции в управлението на териториите по Средният Дунав. Неговата роля като фактор, макар и не пряко, е засвидетелствано в изворите от този период във връзка с продължаващото противопоставяне между Унгарското кралство и Византия.

²⁰ **Лишев, Стр.** Географията на Идриси като исторически извор за българските градове през XII в. С. 1973, с. 80.

²¹ **Койчева, Е.** Първите кръстоносни походи и Балканите. С. 2004, с. 37.

Пълното политическо и военно надмощие на империята продължава до 1167 г. Интересен с един епизод от войната, в който Бъдин не само се споменава, но и заема пряко участие в последвалите събития.

През пролетта на 1164 г., в хода на поредното византийско настъпление, насочено към Сремската област, византийските войски достигат до Бач.²² Маджарите, опитвайки се да си възвърнат с военна сила Срем и областта, през пролетта на 1166 г. предприемат мощно настъпление. Император Мануил I Комнин (1143-1180) по думите на хронистите, изпратил срещу тях три армии. Поне една от тях, използвала като опорна точка за своето съсредоточаване територията на Бъдин. От тук, тя преминава Дунав и през Трансилвания се отправила към унгарските територии.²³ През следващата година – 1167 г. в битката край Земплин, византийците не само нанесли съкрушително поражение на маджарите, но и затвърдили политическата си хегемония в региона, продължила до смъртта на императора през 1180 г.

Последвалия стабилен мир, между маджарите и империята бележи един относително мирен и спокоен период в региона, който се оказал ползотворен и за Бъдин, и продължил до средата на 90-те години на XII в. Трябва да отбележим, че въпреки липсата на конкретни сведения през този период, градът до голяма степен, бавно се завръща към нормалния си ритъм на живот.

Това е последното известие от времето, в който Бъдин е под византийска власт за да последва присъединяването му към пределите на възобновеното българско царство.

До края на XIII и началото на XIV в., съдбата на града, ще бъде обвързана с политическото развитие не само на българската държава, но и на отношенията с унгарци, сърби и различните проявления на сепаратизъм в северозападните части по поречието на Средният Дунав.

²² Ioannis Cinnami Historia, с. 187.

²³ Димитров, Хр. Българо-унгарски отн., с. 103.

Отминава един труден и изпълнен с важни политически събития период, през който градът макар и трудно оцелява. Изложен на чести нападения и жестоки опустошения, в условията на чужда власт, той запазва макар и трудно българският си характер в продължение на близо два века. Същевременно, опустошенията дават значително отражение върху етно-политическия облик на града и района през този период и го променят етническият облик. Установяването на куманите, постепенно изменят визията на Бъдин, който все по-често ще се разглежда като мултиетническа конгломерация, но с ясно изразена българска идентичност.

***Видин в навечерието на възобновяването на българската държава
(края на XIIв.)***

Периодът, от последната четвърт на XII в. до първото десетилетие на XIII в., по своята политическа динамика на Балканите, може да се характеризира като изключително интензивен и наситен със събития. Измененията, които настъпват, дават значително отражение върху всички сфери и области на политическия, социалния и икономическия живот на средновековното общество и самия град Видин.

Към средата на 80 - те години на XII в., Византия навлиза в период на дълбока политическа криза и упадък, белязан както от вътрешни, така и външнополитически проблеми и сътресения.²⁴ Слабостта на империята, се

²⁴ По този въпрос вж.: **Острогорски, Г.** История на Византийската държава. С., 1998, 509 - 513; **Ангелов, Д.** Византия - политическа история. Стара Загора, 1994, с.230 - 232; История на България. Т.III, С., 1982,

изразява в различни измерения и проявления, които оказали значително влияние върху политическото развитие на Видин през този период. Най-важното събитие, имащо пряко отношение към настоящата тема, несъмнено е възстановяването на средновековната българска държава от Асен I (1190 - 1196) и Петър (1185 - 1190;1196) през 1185 г.²⁵

Надигането на българите в земите между Стара планина и р. Дунав, заварва Видин в интересна и дори спорна от историческа гледна точка ситуация. Разположен сравнително далеч и периферно спрямо политическия център на въстанието, Видин, чрез своя епископ, заема активна роля в легитимирането на Асеневци при противопоставянето им с Византия.

За да изясним ситуацията със статуса на Видин и ролята на неговия епископ в изложените събития е наложително да се обърне внимание на следните обстоятелства:

В началото на своята борба, братята Асен и Петър си поставят като основна цел укрепването на своята власт, като отстояват българската независимост в границите на днешна Мизия²⁶ и по специално североизточните части (съвременните граници на България, сключени между Стара планина и Дунав). Разбира се, те не изключват от своите политически планове и присъединяването на всички територии, населявани с българско население към пределите на Българската държава, в това число и Видин. Възпиращите моменти при реализацията на тези цели обаче били очевидни, и най-вече:

На първо място това била самата Византия, която въпреки очевидната си слабост притежавала значителен потенциал и ресурси, за да

с.117 - 118; **Makk, F.** The Arpads and the Comneni. Political Relations between Hungary and Bizantium in the 12- th century. Budapest, 1989, p. 176 - 179.

²⁵ За тях и въстанието вж.: **Божилков, Ив., Гюзелев, В.** История, с. 421-440; История на България, с.118 - 125; **Божилков, Ив.** Фамилията, с. 27 - 68..

²⁶ История на България, с.123

попречи на едно такова надигане и консолидиране на българите в техните етнически граници от периода на ранносредновековна Българска държава.

На второ място, трябва да отбележим също така факта, че Видин и областта, наред със стопанското и икономическото си значение, имали и важно военностратегическо местоположение за самата империя.²⁷ През Видин, Византия осъществявала най-пряката и бърза връзка със своя съсед и съюзник - Унгарското кралство. По силата на договор, скрепен с династичен брак,²⁸ тази област се превръщала в свързващото звено на един мощен съюз и потенциална заплаха за българите, което е видно и от самите извори.²⁹

Немаловажни били процесите, свързани с присъединяването на Видин към българската държава и за самата Унгария. Въпреки установените династични връзки с империята, тя гледала с изострено внимание и интерес развитието на политическите процеси и обстановката на юг от река Дунав. Дългосрочните цели, които Унгария си поставяла относно Видин и българските земи на северозапад били тяхното завземане и приобщаване.³⁰

Така при създамата се обстановка било очевидно, че въпросът за присъединяването на града към българските предели, ако не невъзможен, то на този етап не можел да бъде реализиран бързо, а постепенно и плавно, съобразно политическата конюнктура.

До средата на последното десетилетие на XII в. за историците почти няма съмнение относно принадлежността и съдбата на северозападните

²⁷ **Ников, П.** История, с. 7

²⁸ Император Исак II Ангел (1185-1195) бил женен за Маргарита, дъщерята на унгарския крал Бела III, който отстъпил като зестра териториите на Белградската и Браничевската област; По-подробно по въпроса вж. тук: **Ников, П.** История, 7 - 8.; Към историята на северозападните български земи. – СпБАН, 16, 1918, 121 - 122.

²⁹ **Nicetae Choniates.** Historia.

³⁰ По този въпрос вж.: **Димитров, Хр.** Българо - унгарските отн., с. 110 - 114.

граници на империята.³¹ Безспорно те се разглеждат като съставна и неделима част от нейната територията, което се потвърждава и от повечето извори от този период.

Колебанията започват, когато трябва да се определи ролята на видинския епископ в събитията, свързани с интронизацията на Асеновци – до и след 1195 г.³² Поставя се въпросът, дали Видин и областта с нейните жители, са останали още известно време под византийска власт или са се присъединили към борбата за възобновяването на Българската държава още в началния период.

Включването на града в пределите на Българското царство, (края XII - началото на XIIIв.)

Петър Ников, който е най-добрият познавач на средновековната историята на Видин и северозападните български земи през този период, като цяло няма твърда позиция относно принадлежността на Видин и неговата област в периода от 1185 г. до след 1195 г.³³ Първоначално той смята, че след детронацията и ослепяването на Исак II Ангел (1185-1195), унгарците се възползвали от създадалата се ситуация и заграбили Белград и Браничево, а византийците запазили Видин, който задържали под своя власт чак до началото на 1202 г.,³⁴ когато той станал български. По-късно Ников доразвива тази теза и застъпва схващането, че въпросните области

³¹ По този въпрос, за различните становища вж.: **Петров, П.** Към въпроса за освобождаването на Видинска, Белградска и Браничевска област от Византийско иго и за присъединяването им към втората българска държава. ИПр II, 1957, с. 84 - 92.

³² **Петров, П.** Към въпроса, с. 84 - 92.

³³ За различните му позиции вж.: **Ников, П.** История, с. 7. и по-сетнешната му работа **Ников, П.** Съдбата, с. 122 -123.

³⁴ **Ников, П.** История, с. 8

останали в пределите на Византийската империя чак до 1201 г., когато: ” цар Калоян (1197 - 1207) наложил на Византия да му отстъпи областта и северозападните български земи - Белград, Браничево и Ниш.”³⁵ Противоречието, в което Ников влиза, още повече се задълбочава, когато обнародва писмото на охридският архиепископ Димитър Хоматиан (1216 - 1234) до митрополита на Корфу Василий Педиадит и Синодален акт на същата църква от 1218 - 1219 г., по повод каноничността на Търновския епископ, възведен в епископски сан от видинския епископ (1186 г.), който по - късно бил умъртвен от българите - понеже се бил отметнал.³⁶

Малко по-предпазлив, но застъпващ същата теза е В. Златарски, според който, българското царство отвоювало северозападните области (включително и Видин) от унгарците чак към началото на 1204 г.³⁷

На коренно противоположна позиция на изложеното до тук, в по ново време, застава друг наш виден медиевист и познавач на северозападните български земи през Средновековието - П. Петров.³⁸ В своята студия по този въпрос авторът, развива тезата, че градът се присъединява към пределите на Българското царство не по-рано от 1195 г., като се аргументира и обосновава убедително на логическа основа, привеждайки като доказателство една унгарска грамота – препис от 1261 г.,³⁹ което днес в основни линии се приема безкритично от повечето български историци.

40

Според него през 1195 г., след смяната на властта в Константинопол, очевидно унгарците не успели да подпомогнат своите съюзници-византийците, тъй като били отблъснати от българите. *“Останалите без*

³⁵ Ников, П. Съдбата, с.122.; Николова, Б. Неравният път на признанието. С. 2001.

Устройство и управление на българската православна църква (IX – XIV в.). С., 1997.

³⁶ Ников, П. Принос към историческото изворознание на България и към историята на Българската църква. – СпБАН, 20, 1921, с. 22; Николова, Б. Неравният път, с. 90 - 91.; Устройство и упр. на бълг., с. 22 ; Димитров, Хр. Българо-унгарските отн., с. 113

³⁷ Златарски, В. История, с. 150

³⁸ Петров, П. Към въпроса, с.84 - 92.

³⁹ Пак там., с. 89.

⁴⁰ Божилов, Ив. Белота, с. 80-81. ; Димитров, Хр. Българо-унгарските отн., с. 114-115.

сериозна защита, областите на Видин, Браничево и Белград били освободени ...и присъединени към българската държава."⁴¹ Казаното до тук, се приема и от унгарските историци,⁴² които предпочитат или да не говорят за това събитие, или да отбележат само, че през 1195 г. крал Бела III (1173 -1196) се опитал да помогне на своя зет император Исак II Ангел, но армията му била разпръсната.

Макар че П. Петров не приема напълно безкритично информацията от грамотата, касаеща успехите на унгарците срещу българите, несъмнено тя показва интересни факти.

Очевидно на първо място е фактът, че унгарците предприемат военни действия на юг от р. Дунав, в интерес, най-вероятно, на Византия, съгласно сключеното по - рано (между 1192-1193 г.⁴³ близо до Белград) споразумение между двамата императори, за което сведения дава и Н. Хониат.⁴⁴ Тук обаче, не може да се изключи напълно и възможността, унгарците да предприемат и самостоятелни военни действия, с цел защита на стратегическите си интереси отвъд р. Дунав. Тази теза звучи много по-убедително и аргументирано. Това е можело да стане само в резултат на едно мощно надигане от страна на българите в северозападните области, срещу чийто "*бес*"⁴⁵ унгарският крал е решил да изпрати своята войска.

Този епизод трябва да бъде отнесен по време, скоро след срещата на двамата владетели и в хронологическите граници на периода между 1193 и 1194 г. Изглежда, в хода на тази кампания унгарците срещнали сериозен отпор от страна на местното българско население и вероятно претърпели значителни поражения. Това се потвърждава косвено и от съдържанието на

⁴¹ Петров, П. Към въпроса, с. 90

⁴² Тук П. Петров е привел мнението на: **Balint, H.** Magyar tortenet. T. I, Budapest 1935, p. 415. [Цит. по: **Петров, П.** Към въпроса за освобождаването..., 90 с.]; Същото мнение застъпва и **Димитров, Хр.** Българо - унгарските отн., с. 114-115.

⁴³ **Makk, F.** The Agrads and the Comneni., p.179; **Димитров, Хр.** Българо-унгарските отн., с.114-115; Историја Београда. Т. I, 139-140.

⁴⁴ **Nicetas Choniata.** Historia, с. 43

⁴⁵ **Codex diplomaticus patrius Hungaricus**, p. 9 - 10.

самата грамота, в която се казва, че споменатият граф Нарад, дошъл: “...на помощ от Австрия с ценна военна сила.”⁴⁶ Въпреки своите “значителни успехи” като цяло, очевидно кампанията не постигнала очаквания резултат и северозападните земи, включително и Видин, не били трайно завоювани от унгарците. Всичко това пряко индикира възможността той да е бил освободен от българите и да се е намирал под тяхна власт.

Каква е била неговата съдба през следващите няколко години е трудно да се определи. Очевидно обаче, с цената на много жертви и усилия той останал в български ръце, което се потвърждава косвено и в един друг документ - грамота от 1198 г. на император Алексей III Ангел, описващ търговските привилегии на венецианците в този район.⁴⁷ От нейното съдържание е видно, че през ноември 1198 г. империята претендирала, че владее: “*Ниш и Браничево*”(?), заедно с “*Триадица, Велбъжд, Скопие* (с цялата географска област Македония), *темите Загора, Тракия и Македония*, но без Северна България – “*Мизия, включително Видин, а също и Белград*.”⁴⁸

Макар този документ да се приема с определени резерви от отделен кръг историци,⁴⁹ несъмнено той показва нещо много интересно. Съдържанието на този хрисувул от 1198 г., не дава точен и статичен поглед на района. Той отразява до голяма степен по-скоро динамиката и моментното състояние на борбите, които се водят в областите около р. Дунав и целия северозапад като цяло. Тази част от полуострова в много отношения е една от ключовите територии, чийто граници в период от края на XII и началото на XIII в. са бързо променящи се в политическо отношение.

⁴⁶ Пак там, р. 9 - 10

⁴⁷ **Chrysobulum, datum Venetiae ab imperatore Constantinopolitano Alexio III Angelo novembri A. MCXCVIII.** - В: Гюзелев, В. Венециански документи за историята на България и българите от XII - XV в. № 18, 2001, с. 10.; **Dolger, F.** Regesten der Kaiserurkunden des Ostromischen Reiches von 565-1453. T. I, Munchen- Berlin 1925, р. 104 - 105, № 1647. [Цит. по: **Димитров, Хр.** Българо-унгарски отн. с. 114.].

⁴⁸ **Димитров, Хр.** Българо - унгарски отн., с. 114.

⁴⁹ Пак там, с. 114. бел. 3.

Важен е и фактът, че Видин едва ли би могъл да играе съществена роля, без да се отчита взаимовръзката, която той оказвал, като свързващо звено между центъра и периферните области като Белград и Браничево. Нужно е да отбележим преекспонираното място и роля на Браничево и неговият политически живот, в началото на XIII в., не само по отношение на видинската област, но и на целият северозапад като цяло.

Владението на Белота в българския северозапад

За историята на това владение и ролята на нейният управител - българският княз Белота [*Belota princeps*] ние знаем от малкото съществуващи извори,⁵⁰ които са представени в няколко значими публикации.⁵¹ Тук няма да се спираме подробно върху постановката на проблема, свързан с появата и произхода на този владетел и неговото място в българската средновековна история.⁵² Ще отбележим само, че по същото време (1198 г.) или малко след като бил издаден споменатият хрисувул на Алексий III Ангел,⁵³ като български наместник в северозападните български земи - Браничево,⁵⁴ се бил установил

⁵⁰ Тук се привежда основно кореспонденцията между цар Калоян и папа Инокентий. За нея вж.: **Innocentius III Papa**. Epistolae. - ЛИБИ Т. III, София 1965, 315 с.; Вж. също: **Дуйчев, Ив.** Преписката на папа Инокентий III с българите. Увод, текст и бележки от Ив. Дуйчев. ГСУ ИФФ, LXXXVII, 3, 1942, 26 - 27.

⁵¹ **Божилков, Ив.** Белота, с. 71 - 81; **Николов, Г.** Сепартизмът, с. 101-102; Етапи на сепаратизма в Българското царство. (края на XII - началото на XIV в.). - В: Acta Musei Varnensis III, 2005 с. 71-73.; Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII - началото на XIII в.). С. 2011, с.183 - 190.

⁵² От по-новите и обобщаващи публикации внимание заслужава: **Николов, Г.** Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII - началото на XIII в.). С. 2011.

⁵³ Вж. тук бел. 24.

⁵⁴ За друго мнение по въпроса вж. **Гюзелев, В.** Папството и българите през Средновековието. П. 2009. с. **Димитров, Хр.** Българо - унгарски отн., с. 114, с.117-120;

споменатият вече княз [*princeps*] Белота.⁵⁵ Очевидно противоречието, в което влизат посочените сведения, на което обърна значително внимание в своята монография и Хр. Димитров,⁵⁶ заслужава по-обстойно внимание, което не е цел на настоящата работа. Въпреки това, не може да се изключва напълно възможността, хипотетично Видин да е бил ако не основен, то вероятен административен център⁵⁷ на Белота, което на този етап за съжаление не може да се докаже категорично по отношение, както на самото Браничево,⁵⁸ така дори и на Белград.

***Видин в противопоставянето между Унгарското кралство и
българската държава до средата на XIII в***

⁵⁵ **Innocentius III Papa.** Epistolae. - ЛИБИ Т. III, София 1965, с. 315; Вж. също: **Дуйчев, Ив.** Преписката на папа Инокентий III с българите. Увод, текст и бележки от Ив. Дуйчев. ГСУ ИФФ, LXXXVII, 3, 1942, 26 - 27.

⁵⁶ **Димитров, Хр.** Българо-унгарски отн., с. 114 - 120;

⁵⁷ Въпросът за административния център на това владение (наложено от Ив. Божилов), се базира основно на маршрута на папските легати към България, преминаващи по най-краткия път - през Браничево, като тук не се отчитат различни по характер и значение фактори, които разглежда подробно **Димитров, Хр.** в Българо-унгарски отн., с. 114 – 120.

⁵⁸ Дтносно границите на това владение вж.: **Божилов, Ив.** Белота, с. 79. и други негови монографии, чрез които очертава границите на северозападните български земи – Видин, Браничево, Белград без да посочва административен център. Вж.: Град Видин. Кратък исторически очерк. С 2008., с.63.

Разпростирайки своята политическа и административна власт над северозападните български земи, в началото на XIII в., Видин и областта остават вътрешна зона за българско царство и като цяло имат скромна роля и значение през първото десетилетие на този период. Независимо от това, откритото противопоставяне между Унгарското кралство и Българската държава, предизвикват забележими промени, както в политическия, социално-икономическия живот на областта, така също и в демографския и облик. Разположена в контактна зона на предвижване от изток на запад, в началото на века, тя се превръща в притегателно място за заселването на отделни групи кумани, които не само участват във въстанието на Асен и Петър,⁵⁹ но и започват да отседат тук и все по-тясно да се консолидират в българската етническа общност. От препис на унгарска грамота от 1259 г.⁶⁰ научаваме, че след смъртта на цар Калоян през 1207 г. на престола се възкачва неговият племенник - цар Борил (1207 - 1218).⁶¹ По това време във Видин съществува значителна по своя брой куманска общност, от която се излъчва смесена местна българо-куманска феодална аристокрация.⁶² След “узурпацията” на царската власт, цар Борил започва своето управление (характеризирано от повечето историци като слабо и негативно за българската държава),⁶³ в изключително сложна и обтегната външно и вътрешно политическа обстановка. Задълбочаващите се през този период процеси на феодален сепаратизъм⁶⁴ от една страна, както и сложните отношения с Латинската империя на юг и Унгарското

⁵⁹ История на България. Т. III, с. 37.

⁶⁰ **Ников, П.** Цар Борил в светлината на един нов паметник. - СпБАН III, 1912, 133 - 134.

⁶¹ За него вж.: **Божилов, Ив.** Фамилията, с. 69-77; **Данчева - Василева, А.** България и Латинската империя (1207- 1218 г.). – ИПр I, 1977, 35 -51; **Ников, П.** Цар Борил в светлината на един нов паметник. - СпБАН 3, 1912, 121 - 134; От същият: Съдбата на северозападните български земи през средните векове., с.126 - 127; История на Видинското княжество до 1323 г. - ГСУ ИФФ LXVIII, 1922, 8 - 10.

⁶² История на България. Т. III, с. 37.; **Ников, П.** Цар Борил, с. 125.

⁶³ За различните становища вж.: **Божилов, Ив., Гюзелев, В.** История, с. 465.; **Ангелов, П.** Средновековната, **Данчева - Василева, А.** България и Латинската империя (1207 - 1218 г.). – ИПр I, 1977, 35-51.

⁶⁴ **Николов, Г.** Етапи на сепаратизма, с. 73 - 74.; **Ников, П.** Цар Борил, с. 124.

кралство на северозапад от друга, оказвали съществено отражение и върху политическото развитие на Видин.

През началния период на своето управление, изглежда цар Борил успява да запази макар и крехка, териториалната цялост на крайните северозападни райони от своята държава, което обаче, не може да се каже по отношение на българските територии на юг от Стара планина. Въпреки това и тук обстановката остава изключително сложна и напрегната. Вероятно унгарското кралство, възползвайки се от слабостта на българската централна власт, открито предявило своите териториални претенции по отношение на

Белградската и Браничевската област.⁶⁵ В резултат на това, според Хр. Димитров, между 1207-1208 г., без да окаже съществена съпротива на унгарците, Борил предал двете области, които преминали за около едно десетилетие под унгарска власт, превръщайки по този начин Видин в погранична територия. Тази теза, в общи линии, се подкрепя и от повечето сръбски историци, които обаче изтеглят горната граница на унгарската власт на запад от р. Морава, чак до началото на 1230 г.⁶⁶

На коренно противоположно мнение е П. Ников, който отнася тези събития към края на 1211 г.,⁶⁷ в тясна връзка с избухналото мощно въстание във Видин.⁶⁸ Неговата основна цел, по всяка вероятност била, не само да бъде свален цар Борил, който не се ползвал с особена подкрепа от народа, но и да откъсне големи части от северозападните български земи.⁶⁹ Цар Борил едва ли би могъл да допусне така лесно да бъде загубена още една важна в политическо, икономическо и духовно отношение част от страната му. Очевидно той нямал реални сили и възможности да се справи,

⁶⁵ Димитров, Хр. Българо-унгарски отн., с. 122.

⁶⁶ Историја Београда. Т. I, с. 140.

⁶⁷ За различните мнения относно датировката на това събитие вж. Димитров, Хр. Българо-унгарски отн., с. 124, бел. № 97 - 103.

⁶⁸ Ников, П. Цар Борил, с. 132.

⁶⁹ Божилов, Ив. Гюзелев, В. История, с. 473.

както с външният натиск от юг, но и с вътрешно - центробежните сили и процеси в държавата. Изглежда, че той бил принуден от обстоятелствата да търси помощ от сила, която той открил в лицето на унгарският крал Андрей II (1205 - 1235).⁷⁰

Според сведенията от грамотата-препис, отнасящи се за посочените събития, унгарските войски, предвождани от *comes Ivachinus*,⁷¹ били изпратени в помощ на Борил срещу неговите неприятели *infidels suos de Budino*.⁷² Според П. Ников, съпротивата е била поддържана от куманите, които като елемент от града, все по-тясно ще играят роля в неговото развитие през следващия период, до края на Средновековната Българска държава.

Застрашителните размери и самият размах на избухналото в северозападните български земи народно недоволство, очевидно се оказали сериозна заплаха за стабилността на цар Борил в Търново. Въстаниците, поддържани от куманите, достигнали до р. Огоста [*Obozt - sic!*], където *comes Ivachinus*, с части от лоялни на централната власт войски, се сблъскали с основните сили, начело с трима кумански главатари [*tres duces de Cumania*]. В завързалото се сражение, унгарците не само разбили въстаническите сили, но дори, както се споменава в грамотата, успели да заловят единия от тримата кумански водачи – *nomine Karaz*.⁷³

След успешните действия, възползвайки се от създалото се преимущество, унгарските войски бързо се насочили към Видин [*castrum Budin*] и го обсадили.⁷⁴ Особен интерес предизвиква изложението на грамотата, която представлява краткото описание на последвалите събития. Загубите, които унгарците понесли в последвалият щурм, били

⁷⁰ Ников, П. Цар Борил, с. 125.; Божилов, Ив., Гюзелев, В. История, с. 473

⁷¹ Бюдей, Й. Ивашин - унгарски военачалник с изопачено име в българската историография. Векове, кн.2, 1983, с.80-83.; Илиев, Н. Относно времето на потушаването на бунта срещу цар Борил във Видин.- ИМСЗБ (9), 1984, 86-91.

⁷² Ников, П. Цар Борил, с. 124.

⁷³ Пак там, с.133.

⁷⁴ Град Видин. Кратък исторически очерк. С 2008., с.63.; Ников, П. Цар Борил, с. 125.

значителни и дори самият *comes Ivachinus* получил наранявания. В крайна сметка крепостта била превзета, а властта на Борил - Асен възстановена [*castrum Budin ad manus eidem B.[urul] Asan restituit*]. Съпротива на видинчани била сломена, след като с огън били разрушени двете порти на града [*duas portas civitatis*].⁷⁵

Въпреки, че бунтът бил потушен и Видин останал в пределите на Българското царство, цената, която трябвало да заплати Борил, била твърде висока. Според П. Ников, Белградската и Браничевската области, които изглежда, по това време силно желани от унгарците, били отстъпени от българския владетел. Те били предадени, като “компенсация” за помощта, която крал Андрей II оказал на Борил при потушаването на въстанието във Видин. Чрез този акт настъпило неизбежното присъединяване на тези области.⁷⁶ В случая Борил максимално се възползвал от създалата се ситуация, като ограничил временно едно верижно разпадане на своята държава. Тази теза днес напълно се възприема от повечето български и чужди историци⁷⁷ и въпреки опитите за някои корекции относно датировката на това събитие,⁷⁸ то остава хронологически фиксирано в историята през 1211 г.

След установяването на унгарска власт над територията на Белград и Браничево, за близо едно десетилетие, до началото на 20 – те години на XIIIв., Видинска област, остава погранична зона за Българското царство. Каква е била нейната политическа съдба през този период за сега е трудно да се каже. Липсата на конкретни сведения показва, че тя най-вероятно

⁷⁵ Ников, П. Цар Борил, с. 125 - 133.

⁷⁶ Тук не може да бъде изключена възможността, според редица унгарски учени, които смятат, че тези области били отстъпени от цар Борил на унгарците като зестра на дъщеря му, която трябвало да стане съпруга на унгарския престолонаследник Бела IV. По-подробно вж.: Димитров, Хр. Българо-унгарски отн., с. 122, бел. 89.

⁷⁷ За различните становища вж.: Божилов, Ив. Фамилията, бел. 36; Димитров, Хр. Българо - унгарски отн., с. 122, бел. 85-87.

⁷⁸ Данчева-Василева, А. България и Латинската империя., с. 49-50, това събитие се отнася за периода 1213 - 1214 г.

започва своето бавно възстановяване и завръщане към нормалния си начин живот.

Положението на северозапад значително започва да се изменя след възкачването на цар Иван II Асен (1218 - 1241)⁷⁹ на престола. Заварил една държава с отслабен авторитет и позиции в региона, първоначално той нямал реална възможност да оказва съществено въздействие върху външнополитическите отношения и процеси, тук и на Балканския полуостров като цяло. Във вътрешнополитически план, негативите, натрупани от предходният период също били осезателни. В резултат на задълбочаващите се феодални отношения и децентрализационите процеси, големи части и територии от пределите на Българското царство, били трайно откъснати, а други като Видин и неговата област, все още оставали застрашени.

Смяната на престола, след като Иван II Асен поел управлението на държавата през 1218 г., открила пътят към промяна в съдбата на българския северозапад и положението на Видинската област. По стечение на обстоятелствата, българският владетел принудил завръщащия се през България унгарски крал Андрей II, да му даде за съпруга дъщеря си Анна.⁸⁰ Той бързал да се прибере с оредялата си войска, след неуспешно приключилото му участие в организирания от римския папа Хонорий III (1216-1227) V-ти Кръстоносен поход. Изненадан, че неговият съюзник и роднина Борил вече не бил цар в Търново, срещу него се изправил новият български владетел, който явно бил готов максимално да се възползва от създадените се обстоятелства.⁸¹ Първоначално едва ли унгарският крал Андрей II бил благосклонен да изпълни българските искания,⁸² но

⁷⁹ За него вж.: **Божилов, Ив.** Фамилията., с. 77 - 92, и посочената там литература.

⁸⁰ Сведения за това събитие дава: **Thomas Archidiaconis Spalatenses.** Historia Salonitanorum, с. 267; Вж. също: **Златарски, В.** История, с. 325.; **Божилов, Ив.** Фамилията, с. 77 - 92; **Божилов, Ив. Гюзелев, В.** История, с. 481.; **Димитров, Хр.** Българо-унгарски отн., с.132-135.

⁸¹ **Божилов, Ив. Гюзелев, В.** История, с. 481.

⁸² За мотивите на унгарския крал вж.: **Димитров, Хр.** Българо-унгарски отн., с. 132; **Ников, П.** Съдбата, с. 127-128.

известията за смутове и размирици в неговата държава изглежда до голяма степен повлияли на неговото благосклонно решение. Вероятно между владетелите било сключено предварително споразумение, в което били уточнени и самите подробности около този брак. Като част от зестрата на бъдещата българска

царица били поискани Белградската и Браничевската области,⁸³ на което унгарците изглежда очевидно се съгласили с голяма неохота. След подписването на предварителното брачно споразумение, унгарският владетел и хората му продължили безпрепятствено своя път на северозапад.

За Българската държава, подписването на този династичен договор и установяването на съюзни отношения с унгарците се оказало голям дипломатически успех с огромно значение. Белград и Браничево отново се завръщали в пределите на Българското царство, а Видин отново се превръщал във вътрешно-териториална област, без за това да бъде пролята капка кръв. Самите отношения произтичащи от сключения с Унгария договор, гарантирали на българската власт, спокойствие на северозапад и съсредоточаване на нейните усилия основно на юг.⁸⁴

Българо-унгарският съюз от 1218-1221 г. просъществувал, без особени сътресения, до първата половина на 30-те години на XIII в. През този период градът, бил неразделна част от стопанско-политическият и духовен живот на страната. През този период Видин, Браничево и Белград изживяват последния си разцвет под пряка българска власт. Активността и значението на трите града нараства неимоверно много. Като важни политически, стопански и духовни центрове на държавата, те са засвидетелствани в един от най-важните исторически документи от

⁸³ Димитров, Хр. Българо - унгарските отн., с. 132, бел. 3.

⁸⁴ Божилов, Ив. Гюзелев, В. История, с. 481.

времето на възобновеното българското царство - грамотата на цар Иван II Асен от 1230 г.⁸⁵

Тя е издадена от царската канцелария, по повелята на цар Иван II Асен на: *“...дубровнишката страна (търговци) ...да ходят по цялата страна на царството ми ...с каквато и да било стока, да внасят или изнасят ...от която и да е земя или област да дойдат: до Бдин или Браничево и Белград ...навсякъде да си купуват и продават свободно без всякаква щета, да нямат забрани по всички области на царството ми...”*⁸⁶

От нейното съдържание е видно, че в политически план, градът през този период е сред големите и важни в административно отношение центрове [хирѣ] на възобновеното Българско царство. Макар да няма преки сведения, свързани с управлението на града, може да се каже, че сега децентрализационните процеси са значително притъпени, в сравнение с предходният период и той преживява значителен подъем. Фактът, че в грамотата се споменават стоки и пазари, което личи от смисъла на изрази: *“...да купуват и продават свободно,”*⁸⁷ показва, че градът се развива като съставна и неделима част от политическия, социално-икономическия и стопански начин на живот на средновековната Българската държава през този период.

Устойчивостта на политическа власт на Търновското царство над Видинска област, се запазва, почти без сътресения, през целият период от управлението на цар Иван II Асен. Въпреки това и през управлението на цар Иван II Асен, българо-унгарските отношения преживяват определена еволюция, оказващи влияние върху българският северозапад включително и Видин.

⁸⁵ За нея вж. **Ильински, Г.** Грамоты болгарских царей. Москва 1911; **Даскалова, А. Райкова, М.** Грамоти на българските царе. С. 2005.

⁸⁶ **Дубровнишка грамота.** - В: **Даскалова, А. , Райкова, М.** Грамоти, с. 30.

⁸⁷ Пак там, с. 30.

Според някои български историци,⁸⁸ в периода между 1231-1233 г., унгарците нападнали и опустошили северозападните български земи. Независимо от причините за тази експозиционна война, резултатът от водените от унгарския престолонаследник Бела IV военните действия, за кратко били окупирани Белград и Браничево, а Видин бил обсаден.⁸⁹ Цар Иван II Асен не останал безучастен към военните действия на своите съседи. Българските войски начело със севастократор Александър,⁹⁰ дали успешен отпор на унгарците в резултат, на което трите области били отново освободени и реокупирани от българската държава.⁹¹ Нужно е да отбележим, че войната за България имала и отрицателни последици. Окончателно били загубени отвъд дунавските северозападни области, в които вече унгарците се установили трайно - образувайки тук, около началото на 1233 г. Северинският банат [*Zeuren, Scevrin*].⁹²

Не се знае кога и как точно е приключила войната, но безспорен факт е, че към началото на 40 - те години на века, градът остава под българска власт, но отново като погранична област спрямо унгарското кралство.

В условията на ново политическо управление, след възкачването на наследника на Иван II Асен - цар Калиман (1241-1246 г.), който е от унгарско потекло,⁹³ българо-унгарските отношения, запазили своя относително ”мирен и добросъседски” характер. Това до голяма степен се дължало и на самата обстановка в Югоизточна Европа, която след нахлуванията на татарите, спомогнала за временното притъпяване на всякакви териториалните противоречия между двете страни.⁹⁴ По това

⁸⁸ **Ников, П.** Северозападните бълг. Земи, с. 129-130; **Златарски, В.** История, с. 369 - 370; **Димитров, Хр.** Българо - унгарски отн., с.134 - 136; Град Видин, с. 64.

⁸⁹ **Ников, П.** История, с. 11; Град Видин, с. 64.

⁹⁰ За него вж.: **Божилков, Ив.** Фамилията, с. 92-93.; **Димитров, Хр.** Българо - унгарски отн., с. 134.

⁹¹ **Димитров, Хр.** Българо-унгарските отн., с. 134. Сведения за военните действия и изхода от конфликта дава и виз. Автор **Akroplit**

⁹² Пак там, с. 134 - 135, бел 11 - 14.

⁹³ За него и различните мнения относно произхода му вж. **Божилков, Ив.** Фамилията, с. 104 - 105.

⁹⁴ По-подробно по въпроса вж: **Димитров, Хр.** Българо-унгарски отн., с. 141-146.

време Видинска област и града, едва ли биха могли да останат настрана от едно много съществено и важно етническо разместване, на което повечето историци се спират мимоходом или обръщат незначително внимание,⁹⁵ но имащо значителни последици за тях в бъдеще.

***Ростислав Михайлович (средата на XIII в. (1262/4 г.) и деспот
Яков Светослав, областни господари на Видин.***

След възникналите вътрешни междуособици, между маджарите и куманската етническа общност в Унгарското кралство, част от куманите на Котиян, който бил убит през 1241 г., намерили убежище в северозападните български земи, главно във Видинска област.⁹⁶ Този факт, на който обръщат внимание, както Хр. Димитров, така и П. Павлов, е от изключително значение, защото той показва не само времето на това трайно заселване, но и пътя, по който част от тази куманска аристокрация започва все по-сериозно да прави заявка за интегриране в средновековният политически и управленчески елит на държавата, за да я открием към края на века вече напълно инфилтрирана. Дотогава обаче, Видин и северозападните български земи като цяло, били принудени да изпитат дълбоки вътрешни и външни политически промени и сътресения,

⁹⁵ Пак там, с. 143 бел. 61.

⁹⁶ Павлов, П. Куманите, с. 16 - 26.
Павлов, П. България, с. 24 - 33.

белязани от управлението на две харизматични за нашата средновековна история имена **Ростислав Михайлович** и **Яков Светослав**.

След смъртта на цар Калиман през 1246 г. и възкачването на Михаил II Асен (1246-1256 г.), българската държава изпаднала в дълбока външна и вътрешно политическа криза. Възползвайки се от ситуацията, още през първите месеци, византийците откъснали големи части от територията на Българското царство в Тракия и Македония.⁹⁷ Не останали назад в това отношение и унгарците, които след смъртта на Калиман, също нарушили мирният договор с българите. В резултат на това,⁹⁸ около края на 40-те години на века (между 1248 - 1252 г.),⁹⁹ Белград и неговата област, били трайно присъединени (с известни прекъсвания) към Унгарското кралство, в резултат на което унгарският крал Бела IV дори си присвоил титлата *“крал на България.”*¹⁰⁰

Макар че от тук нататък, ролята на Видин за българската държава да нараства значително много, както правилно отбелязва П. Ников: „областта все повече имала непостоянно политическо положение и съдба, създаващо условия и предпоставки за нейното по-сетнешно обособяване в полусамостоятелно владение.”¹⁰¹

Скоро след установяването на унгарската власт в Белград, а вероятно и в Браничево,¹⁰² пред очевидната заплаха за Видинска област, българското царство, макар и значително отслабено през този период, се опитвало да противодейства, доколкото можело, предвид създалата се ситуация.¹⁰³ Неуспешната кампания на българските войски, които нахлули в

⁹⁷ **Божилов, Ив., Гюзелев, В.** История, с. 504.

⁹⁸ Според: **Ников, П.** Съдбата, с. 131, това станало през 1246 г; Според: **Палаузов, Сп.** Ростислав Михайлович., руски самостоятелен княз на Дунав през XIII век (Ростислав Михайлович, княз на Мачва). - В: Избрани трудове Т. I, С.1974, с. 230., през 1247 г.

⁹⁹ Според: **Димитров, Хр.** Българо-унгарски отн., с. 155, това става по време на кампанията насочена срещу Босна, като се позовава на една предизвикваща съмнение грамота от 12 януари 1253 г. издадена в Белград. Ив. Божилов посочва че е към 1254 г., за нея вж: Град Видин., с. 64.

¹⁰⁰ История на България., с. 267.

¹⁰¹ **Ников, П.** История, с. 11; Съдбата на северозападните български земи през средните векове, с. 132

¹⁰² За различните становища относно принадлежността на Браничево през този период вж.: **Димитров, Хр.** Българо - унгарски отн., с. 156, бел. 17.

¹⁰³ Пак там, с.156

Северинският банат, нападайки южно унгарските територии,¹⁰⁴ както и последвалият мир, просто затвърдили съществуващото статукво. Като съществен резултат от възобновените мирни отношения обаче, можем да отбележим ”агресивната” появата на **Ростислав Михайлович (50 - те години XIII в. - 1262/4)**¹⁰⁵ в българо-унгарските отношения.

Като зет на унгарския крал Бела IV, този бивш руски уделен княз, бил назначен за бан на новообразуваното банство - Мачва [*Machov, Macso*]¹⁰⁶ – област, в която влизали Белград и вероятно Браничево.¹⁰⁷ В териториално отношение, границите на това обединение, били разположени от двете страни на р. Дунав. Те обхващали значителни по своята площ и размери територии. В него влизали комитата Кеве, Ковин [*provincia Coviniensi*], който е разположен по протежението на десният бряг на р. Дунав, от устието на р. Морава до дн. град Уршова (Р. Румъния). На запад Мачва включвала цялата територия на Белград, граничейки с две от съседните и области: Бродският комитат [*Comitatus Obracensis inter Savum et Drinum*], който бил разположен между р. Сава до устието на р. Окрина, а също и със Сребренският комитат [*Comitatus Zrebnikensis*], разположен между р. Дрина и градовете Зворник и Вишеград (днес част от Босна и Херцеговина).¹⁰⁸ На изток границата, която е с по-неясни очертания, вероятно първоначално е вървяла по поречието на р. Западна Морава (може би дори и в част от Браничевската област), която чрез вливането си в р. Морава затваряла границите на това владение, превръщайки по този начин Видин в неин съсед.

¹⁰⁴ Град Видин. с. 64.

¹⁰⁵ За него вж.: Палаузов, Сп. Ростислав Михайлович,, руски самостоятелен княз на Дунав през XIII век (Ростислав Михайлович, княз на Мачва). - В: Избрани трудове Т. I, С. 1974, с. 216-250.; Николов, Г. Етапи на сепаратизма, с. 74, бел. 14.

¹⁰⁶ Палаузов, Сп. Ростислав Михайлович, с. 230; Историја Београда, с. 140.

¹⁰⁷ Град Видин, с. 64.

¹⁰⁸ Палаузов, Сп. Ростислав Михайлович, с. 230.

Всички тези територии и комитати били пряко подчинени на мачванският бан (княз), чийто нов обособен административен център и резиденция били разположени на територията на Белград.¹⁰⁹ За вътрешнополитическото устройство и живота на областта и града към средата на XIII в., не се знае много. През този период Мачва, чрез личността на своя господар [*Ducem, dux*]¹¹⁰ Ростислав Михайлович, оказва значително влияние върху политическия живот на Българското царство и Видинска област.

Като своеобразен връх в политическото развитие на този полусамостоятелен феодален владетел, гравитиращ между Унгарското кралство и българската държава, можем да отбележим периода на втората половина на 50 – те години на XIII в. В резултат на сключеният през 1255 г. мир между двете държави, той се сродява и с българския владетел Михаил II Асен (1246-1256). Така, посредством брака на дъщеря му, която същевременно била и внучка на унгарският крал, той започнал да играе важна роля не само върху външния, но и във вътрешнополитическия живот на Българското царство.¹¹¹

Към средата на 50-те години на века, след смъртта на българския владетел Михаил II Асен, страната изпада в дълбока политическа и династическа криза. В разразилите се междуособици за престола и избухналата гражданска война, Ростислав заел доминираща позиция. Въпреки, че открито заявявал своите претенции върху българския престол,¹¹² приписвайки си дори титла [*Imperator Bulgarorum*],¹¹³ той нямал, нито подкрепата на населението и аристократичните кръгове в

¹⁰⁹ Пак там, с. 230.

¹¹⁰ Палаузов, Сп. Ростислав Михайлович, с. 245, бел. 48.

¹¹¹ За политическата дейност на Р. Михайлович, при сключването на Регинският мир (1256 г.) вж. Златарски, В. История, с. 458 - 459; Божилов, Ив., Гюзелев, В. История, с. 507; Град Видин, с. 64.

¹¹² Тези си основания той предявява на базата на династичната си обвързаност с българският владетел Михаил II Асен.

¹¹³ Ников, П. Съдбата, с. 132 - 133; Палаузов, Сп. Ростислав Михайлович, с. 245; История на България, с. 271.

Търново, нито би могъл да се наложи със сила над него, без да рискува всичко.¹¹⁴ Очевидно в създалата се ситуация, той успял да се задоволи единствено с откъсването на Видинската област от пределите на Българското царство.¹¹⁵

Неговото условно господство продължило до 1260 г., когато българския владетел Константин Тих (1257 - 1277), възползвайки се от ангажираността на Мачванския бан и унгарците на запад, освободил Видинската и части от Браничевската области и дори навлязъл в Северин.¹¹⁶ Макар и в значително затруднение, отговорът на Унгарското кралство последвал още на следващата година (пролетта – лятото на 1261 г.), когато бъдещият владетел престолонаследникът Стефан V реокупирал завладените територии. Той превзел Видин и Лом, а отделни части под командването на магистър Егидий, преминали р. Искър и достигнали до Търново.¹¹⁷ Под заплахата от тотално поражение, цар Константин Тих, който очевидно не разполагал с достатъчно сили (според В. Златарски), бил спасен от деспот Яков Светослав.¹¹⁸ Като краен резултат от произтеклите събития скоро унгарците побързали да се оттеглят на запад, без обаче да бъдат установени трайни мирни отношения между двете страни. Те задържали единствено Видин, който останал под прякото управление на Мачванския бан Ростислав.¹¹⁹

В политически план положението на Видин и целия северозапад като цяло при относителната слабост на централната власт и под натиска на центробежни сили и тенденции, както правилно отбелязва П. Ников,

¹¹⁴ Град Видин, с. 64.

¹¹⁵ **Ников, П.** Съдбата, с. 134; История, с. 15; Град Видин, с. 65.

¹¹⁶ **Димитров, Хр.** Българо-унгарски отн., с. 170; Град Видин, с. 65; **Коледаров, П.** Политическа география на Средновековната българска държава, с. 76; **Ников, П.** История, с. 16; **Златарски, В.** История, с. 499.

¹¹⁷ **Ников, П.** Съдбата, с. 95-108; **Петкова, Ил.** Българският Северозапад, с. 11-37; **Димитров, Хр.** Българо-унгарски отн., с. 174; Град Видин, с. 65.

¹¹⁸ **Златарски, В.** История, с. 498.

¹¹⁹ **Ников, П.** История, с. 65

довело до "...тяхното естествено отчуждаване и самообособяване."¹²⁰ Този процес започнал да се засилва и откроява все по-осезателно през последните години от управлението на Ростислав Михайлович (1262 - 1264 г.), за да се прояви с пълна сила при обособяването, първо на Яков Светослав, а в последствие и на деспот Шишман, за независими господари на Видинското княжество.

След смъртта на Ростислав Михайлович (1262 - 1264 г.), в условията на своеобразно създалият се политически вакуум в северозападните български земи, на преден план осезателно изпъкнала силната личност на българския болярин с руско потекло Яков Светослав. Противоречив в оценките и мненията на различни историци, неговите заслуги за обособяването на Видинското княжество остават несъмнено безспорни.

По подобие на Ростислав Михайлович от рода на киевските князе, бягайки от татарското нашествие, той намира убежище в пределите на Българското царство.¹²¹ Спечелил постепенно с лоялността и действията си доверието на цар Константин Тих, скоро Светослав получил от него във владение не само отделна административна област (вероятно намираща се в западните части на Стара планина),¹²² но и деспотска титла, която е отговаряла на високото му положение в средите на българската аристокрация.¹²³ В дългосрочен план цар Константин, както правилно отбелязва В. Златарски, е целял да създаде едно своеобразно "буферно" деспотство срещу маджарската опасност от северозапад, което да заздравява по този начин отслабените позиции на българското царство в региона. Това най-вероятно е бил основният замисъл на българската външна политика през този период. Този факт личи и от последвалите събития, в

¹²⁰ Пак там, с.17.

¹²¹ Град Видин, с. 65.; **Ников, П.** История, с.19;

¹²² **Pachimeres, G.** Michael Palaeologus; **Златарски, В.** История на българската държава през средните векове. Т. III, С.1994, с. 498; **Ников, П.** История, с. 27, бел. 2.

¹²³ Град Видин, с. 65; **Ников, П.** Северозападните български земи, с. 170 - 176; **Златарски, В.** История, с. 501.

които Унгарското кралство всячески се опитвало да привлече към себе си тази силна и опасна за нейната политика личност.

До смъртта на Ростислав (1262 г.), по всичко изглежда той остава сред верните, лоялни и влиятелни български аристократи. Макар и обвързан в роднински отношения с управляващата династия по това време, Светослав не показвал видими териториални или политически амбиции за самостоятелно управление на Видин или неговата област, и всеотдайно подкрепял своя суверен. Йерархически това добре личи и се доказва и от самите извори, където в една приписка към Номоканонът от 1261 г.¹²⁴

Съществената промяна, която настъпва тогава трябва да се разглежда като съвкупност от различни фактори, които оказват значително влияние върху последвалите събития.

Според повечето историци,¹²⁵ важен факт е настъпилият вътрешнополитически разрыв в отношенията между Яков Светослав и Константин Тих, в хода на войната срещу Византия през 1263 г. Очевидно неуспешните действия на коалицията довели до съществен обрат на силите. В хода на своето контранастъпление, част от византийските сили под командването на Михаил Глава Тарханиот (за този акт научаваме повече от поемата на Мануил Фил),¹²⁶ нахлули във владенията (земите) на Яков Светослав.¹²⁷ Цар Константин Тих, който по същото това време, изпитвал значителни затруднения във войната, не могъл да окаже каквато и да е помощ или подкрепа на своя съюзник. Притиснат от обстоятелствата, вероятно Светослав се обърнал към унгарците за съдействие, което довело до сближаването с Унгарското кралство.¹²⁸

¹²⁴Златарски, В. История, с. 502.

¹²⁵ Град Видин, с. 65; Ников, П. Северозападните български земи, с. 170-176; Златарски, В. История, с. 503.

¹²⁶ Manuel Philes, с. 146.

¹²⁷ Златарски, В. История на българската държава през средните векове, с. 507.

¹²⁸ Град Видин, с. 65 – 66.; Димитров, Хр. Българо - унгарски отн., с.172-175.; Ников, П. История,

Важно е да се отбележи, че по същото това време и най-вече през годините 1264 - 1265 г., между крал Бела IV и сина му Стефан V се появили дразги, които прераснали в гражданска война. Това създадо предпоставки за по-лесното откъсване на Видинската област от Българското царство. Пред опасността от загубата на тази в стратегическо отношение важна територия, маджарите също били заинтересовани от едно по-тясно сближение с деспот Светослав. Той успял с тяхна помощ не само да се справи с византийската опасност, но вероятно срещу определени условия, да се постави в "условна" унгарска зависимост. За тези си действия той получил в отплата управлението над Видин и неговата територия.¹²⁹

От дистанция на времето, първоначално действията на Светослав могат да бъдат класифицирани повече като отцепнически. При един вгълбен прочит на фактите, на преден план изпъква лавиращата му политика с цел оцеляване в противопоставянето между Българското царство и Унгарското кралство.¹³⁰ Нужно е да отбележим, че Светослав е запазил лоялността си към българският владетел и пробългарската си ориентация. Това личи от последвалите събития. Още на следващата година 1264 г. (1265 г.), възползвайки се от продължаващите междуособици в Унгария, деспотът се отметнал от съюза си с краля и започнал военна акция срещу Северинския банат, като вероятно е подпомаган от Константин Тих и татарските му съюзници.¹³¹ По всичко личи, че той е действал в известен синхрон с българския цар, който не само не предприел рестриктивни мерки по отношение на по-ранното му отцепването, а дори приветствал политическата му инициативност да сложи ръка не само над Видин, но и отвъд дунавските територии.

¹²⁹ Златарски, В. История, с. 508.

¹³⁰ Пак там, с. 509.

¹³¹ Димитров, Хр. Българо - унгарски отн., с.173, бел. 136.

Няма съмнение, че тази акция на българския владетел, въпреки очевидната си насоченост, преследвала и скрити външнополитически цели. От една страна Константин Тих целял да покаже политическа активност и заинтересованост по отношение на откъднуавските земи, като изконно български територии. От друга страна, чрез включването на Светослав в тази кампания, се е афиширало пробългарската му ориентация, което трябвало да покаже ясно на унгарците, че на него трябва да се гледа като на областен господар в северозападните територии от Българското царството.

Съобразявайки се с политическата конюнктура, самия Светослав, който се нуждаел не само от стабилна опора, но и силен съюзник, по думите на двама от видните български историци,¹³² едва ли би могъл да пренебрегне създадите се възможности. С оглед на продължаващата в Унгарското кралство гражданска война, придружена с териториални междуособици между магнатите,¹³³ той целял да затвърди основно своето положение по отношение на пограничната Видинска област, което можело да стане единствено чрез гаранции от страна на българския владетел. Не без значение за стабилността на управлението му са и отношенията с татарите, които по това време били в съюз с цар Константин Тих. В случай на несъгласие от страна на Светослав, той би могъл да ги види изпратени в своите владения.¹³⁴ Към гореизложените доводи не трябва да се изключва и възможността чрез тези си действия, деспотът да се е стремил да създаде една своеобразна "буферна зона" на север по/от Дунав, както по отношение на унгарците, така и от страна на татарите.

От разсъжденията до тук, биха могли да се очертаат основните движещи мотиви в решението на Светослав да предприеме военни действия по отношение на Северинската област. Въпреки първоначалните

¹³² Златарски, В. История, с. 512 -513; Ников, П. Съдбата, с. 149 – 151.

¹³³ Димитров, Хр. Българо - унгарски отн., с.173 – 174.

¹³⁴ Златарски, В. История, с. 513; Ников, П. Съдбата, с. 149 – 151.

успехи, като равностметка от политическите цели, които деспот Светослав и Константин Тих преследвали, може да се каже, че те не само не били изпълнени, но довели и до негативни последствия и задълбочаване на конфронтацията им с Унгарското кралство. Този факт е основната причина след прекратяването на гражданската война, унгарският крал Стефан V да предприеме най-сериозния си поход срещу българите, насочен както срещу Яков Светослав, така и срещу българското царство. През 1266 г. маджарите си възвърнали властта над Видин [**iuxta Budynum**],¹³⁵ като същевременно един отряд, под предводителството на бан Григорий, се насочил към Оряхово [**castrum Urchuv**],¹³⁶ а друг, начело с бан Понин – към Плевен [**castrum Pleun**].¹³⁷ Именно тогава, по мнението на Хр. Димитров, магистър Егидий, с отделни части, достигнал чак до столицата Търново [**castrum Turnow**].¹³⁸

Как е приключила войната, от наличните изворите не става ясно, но по всичко изглежда, че в новата политическа обстановка Светослав се оказал гъвкав дипломат. Реално той бил заставен да се откаже от явния си съюз с българския цар и да признае фактическата власт на унгарските крале като техен васал. Фактът, че той запазил политическите си функции над Видинската област и владенията си в северозападните български земи, го поставя в положение на двоен васал. Това показва, че той запазва ролята си на значителен фактор в отношенията между Унгарското кралство и Българското царство. Като пряка последица от самата война за българската държава се оказало нейното първо и по-крупно териториално и политическо разцепление на две области (царства).

Много скоро унгарските крале побързали отново да афишират властта си над българските земи. Те включили Светославовата България [

¹³⁵ Ников, П. Съдбата на северозападните български земи, с. 173, бел.137.

¹³⁶ Пак там, с.173, бел. 139.

¹³⁷ Пак там, с.173, бел. 138.

¹³⁸ Пак там, с.173, бел 140.

Swetizlaus ... Bulgaria],¹³⁹ между васалните (под)кралства [*regna*]¹⁴⁰ на унгарския владетел. Самото обособяване на Светославовото деспотство, можем да окажем като отделна политическа формация - държава (царство). Скоро след нейното стабилизиране тя също претърпяла известна метаморфоза. Новото положение, в което деспотът като господар на своите земи се оказал, било изключително интересно. От една страна, като васал на унгарският крал той бил по-ниско йерархически, но като суверен на царство (кралство) се приравнявал със своя господар. В резултат на това, титулатурата му в официалните унгарски документи била: "*Imperator Bulgarorum*."¹⁴¹

Не така стоят нещата, когато се запознаем с домашните извори. Очевидно, Светослав запазил деспотската си титла, но добавил впоследствие под натиск на обстоятелствата царска [**Якова деспота цѣра**].¹⁴² Така, той не прекъсвал връзката си с управляващите кръгове в българското царство, като същевременно започнал все по-открито да афишира своите амбиции към търновският престол.¹⁴³ Причините за тези действия били комплексни.

От една страна претенциите на Светослав могат да се разглеждат като пряк резултат от отслабването на унгарското кралство след смъртта на крал Стефан V (през август 1272 г.). Изпаднала отново във вътрешнополитически колапс, Унгария била раздирана от междуособици и смутове, които белязали нейното негативно политическо развитие до средата на XIII в.¹⁴⁴ Използвайки новата политическа обстановка, Светослав открито отхвърлил васалната си зависимост от маджарите.

¹³⁹ Ников, П. История, с. 25.

¹⁴⁰ Пак там., с. 25.

¹⁴¹ Тя е засвидетелствана в една грамота на унгарския крал Стефан V (1270 – 1272) с чешкия крал Отокар II от 3 юли 1271 г., за нея вж.; Ников, П. Северозападните български земи, с. 160 - 169; Златарски, В. История, с. 539.

¹⁴² Иванов, Й. Поменници, с. 222 - 224; Станчева, М., Станчев, С. Боянският поменик, с. 20; Златарски, В. История, с. 540.

¹⁴³ Ников, П. История, с. 25-26; Град Видин. с. 66

¹⁴⁴ История на българската държава, с. 539.

Същевременно, растящата слабост на търновския цар и българската аристокрация, също благоприятствали факта той да се обяви за самодържец.¹⁴⁵ От тук, по думите на В. Златарски: ”провъзгласил се веднъж за напълно независим владетел с титлата „**цѣра**”, той се поставил на равна основа с доскорошния си суверен, като дори открито заявил претенциите си по отношение на търновския престол (след 1269 г.)”. Основание за тези си действия Светослав, като повечето претенденти, излагал индиректно на базата на роднинската си връзка с Асеновата династия благодарение на своята съпругата. В изворите¹⁴⁶ не срещаме нейното име, но се знае, че тя е била третата сестра на Иван IV Ласкарис и пряка потомка (внучка) на Иван II Асен (1218 – 1241). Чрез брака си с нея, Светослав си осигурявал еднакви династични права над българския престол, каквито имал и настоящия цар Константин Тих. Позициите му изключително бързо нараствали и ставали още по стабилни спрямо престолонаследника Михаил (1272 – 1300) - син на Тих от втората му жена Мария, сестра на Михаил VIII Палеолог, която нямала никакво отношение към Асеновия род.

Реалната опасност и нарастващата мощ на Яков Светослав и очертаването му на реален претендент за търновския престол срещу немощният Константин Тих, накарали Мария да действа бързо. За да не лиши сина си от властта над българското царство, тя „по византийски” начертала план за действие. През 1275г. царицата поканила Светослав в Търново, уверявайки го с клетви че няма да му се случи нищо лошо.¹⁴⁷ Уповавайки се на тази клетва, вероятно подплатена с богати царски дарове, той пристигнал в Търново. Макар че в изворите не се съобщават подробности относно състоялата се срещата между Светослав и Мария, която преговаряла от

¹⁴⁵ Пак там, с.539.

¹⁴⁶ **Pachimeres** цит по; Златарски, В. История, с. 502; 541 - 542.

¹⁴⁷ Този пасаж на: **Pachimeres** показва че основанията на Светослав да не се доверява напълно и веднага на царица Мария са били подплатени с действия породили съмненията му.

името на българския владетел, била постигната договорка между двете страни. Като пряк резултат от нея, по думите на Пахимер, Светослав въпреки възрастта си поискал от Мария да го осинови.¹⁴⁸ По всичко личи, че това странно на пръв поглед решение, било компромисен вариант и за двете страни. От една страна царицата е искала чрез този акт да постави Светослав официално на второ място, след сина си, по реда на унаследяването на престола. Същевременно, чрез потвърждаване на лоялността си към българското царство, той да признае върховенството на търновския владетел, ликвидирайки децентралистките му намерения. Така тя се е надявала, че ще запази не само наследството на сина си Михаил, но и същевременно, че ще тушира временно напрежението, предотвратявайки избухването на една евентуална гражданска война.

Самият Светослав, до голяма степен също изглежда бил доволен от този акт. Чрез него той официално бил включен в редиците на царското семейство, като *„син на българската господарка (дестина),”* което още повече втвърдило позициите му и засилвало възможността да застане начело на търновския престол. За съжаление истинската същност на този политически ”фарс” разигран от царица Мария, пак по думите на Пахимер, излязъл наяве много скоро, когато: *”онази коварната (Мария) убила оногова, който повярвал, че е осиновен от нея.”*¹⁴⁹ Така, чрез този насилствен акт, в Търново се отървали от един натрапник, който повече от десет години заплашвал териториалната цялост и единство на българското царство.

Какво е станало непосредствено след смъртта на Светослав с неговите владения не е известно. По думите на П. Ников и преобладаващото мнение на повечето български историци, най-вероятно

¹⁴⁸ **Pachimeres** цит по; Златарски, В. История, с. 542.

¹⁴⁹ **Pachimeres** цит по; Златарски, В. История, с. 542, бел. 2 – Пахимер не споменава как Мария е убила Светослав, но като се вземе под внимание, че последният се върнал във владенията си и там умрял, може да се предположи, че той бил отровен с бавнодействаща отрова.

като изкуствено създадено феодално владение (конгломерат) от сепаратистичен тип, след смъртта му, то бързо се разпада на няколко по-малки части (области). Само две години след смъртта на Яков Светослав (1279 г.), според една приписка към "Свърлижкото евангелие," авторът и Войсил Граматик чертае една по-различна и интересна картина. От изложението му, на което тук няма да се спираме подробно, става ясно, че областта на Свърлиг (югозападно от Видин), между Ниш и Пожаревац, през този период влиза в пределите на Българското царство.¹⁵⁰ След смъртта на деспот Светослав, подвластните му територии преминали към Търновското царство по наследство право – *legitima hereditas*. Макар и тази теза на пръв поглед да изглежда напълно правдоподобно, базираща се на твърдите доводи на един съвременен очевидец, очевидно тя има и своите недостатъци.

От средата на 70 - те до началото на 80 - те години на XIII в., по времето, когато в Българското царство и Унгарското кралство протичали процеси на дълбока криза и упадък, областите по средното течение на Дунав навлизат в динамичен период на политическо развитие. Засилващите се процеси на феодализация, белязали с характерните проявления на децентрализация и партикулизъм от страна на месната аристокрация, не подминават и далечния "български" северозапад. Невъзможността на централната власт да се справи както с вътрешно политическото разложение, така и с външната опасност от честите татарски нападения, създавало своеобразен вакуум. В резултат на това, скоро се появяват две по-особени по вид владения, класифицирани от повечето историци с пробългарска ориентация.¹⁵¹ Това са Браничевското

¹⁵⁰ «Аз, раб Божи Костадин чътъц, а зовом Войсил Граматик писах книги сие перзвитуру Георгию, а зовом по Радосаву в граде Свърлиже в дни цара Иваила и при йепископе нишевцем Никодиме в лето 6747 индиктион стояху гръци под градом Тръновом.»

¹⁵¹ За друго становище по този въпрос вж.: **Ников, П.** История на Видинското княжество, с. 139.

(с център крепостта Ждрело),¹⁵² която била под властта на братята Дърман и Куделин.

Князете Дърман и Куделин

Както правилно отбелязва П. Ников, поне в началото на Тертеровото управление, централната власт в Търново не е била онази катализираща сила, която на практика не е имала и реалната възможност да вземе някакво пряко участие в администрирането на опразнените от Светослав територии - Браничево и особено по отношение на Видинската област.¹⁵³

Наблюдавайки събитията през призмата на времето, по сведения на единствения и основен източник на информация за тези две владения – архиепископ Данило (1324 – 1337),¹⁵⁴ се налагат няколко интересни и очевидно безспорни факта. На първо място Деспот Шишман, както и браничевските князе [**вельмоужа**] Дърман и Куделин,¹⁵⁵ имали обща етническа принадлежност.¹⁵⁶ Те принадлежат към висшите кръгове на онази куманската аристокрация, която е в много тесни връзки с Тертеровата династия, и това ни дава основание те да бъдат ”обвързани” с българското царство.¹⁵⁷ Нужно е да се отбележи силната зависимост в политическо отношение от татарите на Ногай, зависимост, която е по-

¹⁵² При днешното с. Горняк, по поречието на р. Млава, Р. Сърбия.

¹⁵³ **Ников, П.** История, с. 34; **Ников, П.** Северозападните български земи, с. 43 - 64.

¹⁵⁴ **Архиепископ Данило.** Животи кралева, с. 114 - 115

¹⁵⁵ За тях вж.: **Ников, П.** История, с. 38 - 39; **Ников, П.** Северозападните български земи, с. 138 - 139;

Ников, П. Българи и татари през средните векове. БИБ, 1929, №3, с. 97 – 14;

Българо-унгарски отношения от 1257 - 1277 г. Историко - критично изследване. 1920, 1 - 220. **Димитров, Хр.** Българо-унгарски отн., с. 193, с.200-201; **Николов, Г.** Етапи, с. 75 - 76; **Николов, Г.** Сепаратизъм, с. 102-103; **Павлов, П.** Куманите, с.16-26.; Същият: България, „Златната орда” и куманите. – Векове XVIII, 1989, № 2, 24 - 33. **Петкова, Ил.** Българският Северозапад, с. 12 - 21.

¹⁵⁶ **Иречек, К.** История на българите, с. 217, 292, 298; **Ников, П.** История, с. 35 – 36.

¹⁵⁷ Пак там, с.114.

силна от зависимостта от цар Георги I Тертер (1280 – 1292). Именно тези обстоятелства, дават основание да видим коя е била онази катализиращата сила и основен фактор в процесите на обособяването и сравнително продължителното съществуване на тези две полусамостоятелни владения.

Тяхната поява и политическото им развитие ще е неправилно да се разглежда еднозначно и индивидуално, а трябва да е в пряка зависимост и взаимовръзка между тях. Съдбата им е обща, като свързващите звена в техните взаимоотношения се преплитат със сложните политически отношения между Унгарското кралство, Българското царство, татарите и набиращата сили сръбска държава.

Събитията около появата и сблъсъците на двамата братя Дърман и Куделин в Браничевската област [**земля браничевскыя**]¹⁵⁸ с унгарците и сърбите, през 80 - те и началото на 90 - те години на XIII в., са добре описани и известни. Тук ще отбележим само, че в хода на своите военни действия, те не еднократно и открито се противопоставяли първоначално на Унгарското кралство, а в последствие и на неговите васали – сръбските властелини в райони с преобладаващо българско етническо население. Именно опирайки се на този факт, повечето историци още от самата им поява се опитват да ги причислят към кръга на куманската аристокрация, която е обвързана с българското царство. Неубедително ще е тук да кажем, че както подвластното им население и това от съседните им области, които също спадали към българската етническа общност, не са останали безпристрастни към действията на двамата братя.¹⁵⁹ На фона на общата картина, белязана от постоянни набези и опустошения, в условията на относително слаба централна власт, те олицетворявали онази стабилна

¹⁵⁸ **Архиепископ Данило**, с. 115.

¹⁵⁹ Това е видно и от самите унгарски извори, в които се споменава, че походът на Magister Georgius е насочен не само към Дърман, но и "против българите" [contra Dormanum e Bulgaros] **Ников, П.** Северозападните, с. 63.

опора за местното население, която им гарантирала стабилно и сигурно съществуване.

Водейки адекватни военни и политически действия, разчитайки същевременно на татарската подкрепа в лицето на Ногай, скоро Дърман и Куделин предизвикали значителен страх и тревога в Унгарското кралство. Поради бушуващите междуособици, крал Владислав IV (1272-1296) трудно можел да отдели сили и средства за справяне с тяхното самовластие в района. Въпреки това, той положил значителни усилия,¹⁶⁰ които обаче в крайна сметка се увенчали с пълен неуспех. Успехите на двамата самовластни велможи още повече повдигнали самочувствието им. Пред невъзможността открито да се справи с тях, унгарският крал предприел нови административни и политически мерки, за справяне с тези полунезависими феодали, които до голяма степен целели да гарантират унгарските интереси в региона. Тези действия в последствие, оказали негативно влияние върху съдбата и политическото развитие, както на региона така и на видинската област.

През 1284 г. пред опасността от реалното откъсване на Браничевската област и на части от източната Мачванска бановина,¹⁶¹ унгарският крал поверил последната под властта на своя зет и васал сръбският экс крал Стефан Драгутин (1274 - 1282).¹⁶² Целта на Владислав IV до голяма степен била, чрез териториални отстъпки да привлече, сръбският крал в борбата му срещу браничевските владетели. Реалната власт, независимо от установяването на номинална сръбска власт над цялата област, останала в ръцете на унгарското кралство по тези земи.

Скоро след това събитие, Стефан Драгутин изцяло ангажирал своето внимание на изток, към Браничево. Там, с помощта на своя брат -

¹⁶⁰ За значителните, но очевидно неуспешни унгарски действия срещу Дърман и Куделин, свидетелства една кралска грамота от този период, в която се споменават “заслугите” на бан Георги. За нея вж. **Ников, П.** Към историята, с. 47, 51(превод).

¹⁶¹ История на България. Т. III, с. 291.

¹⁶² **Матанов, Хр.** Средновековните Балкани, с. 294-296.

сръбският крал Стефан Урош II Милутин (1282 - 1321), успял не само да се противопостави на двамата независими велможи, но и да ги принуди да напуснат областта, бягайки през територията на Видин, който е във владение на Шишман, към реалния им сюзерен татарският темник Ногай. Благодарение на този успех, през 1291 г.,¹⁶³ той успял трайно да присъедини към своите владения, както Мачванската област (с център Белград), така и цялата Браничевска област. Като по този начин изместил границите на своите владения на изток - до Железни врата и вододела между реките Морава и Тимок. С това териториално разширение, той се превръщал в съсед и заплаха за видинския деспот.¹⁶⁴

Управление на деспот Шишман (1292 – 1308/9)

Загубата, по думите на Ив. Божилов, била сравнително бездушно преживяна от Търновското царство.¹⁶⁵ То нямало адекватно военно и политическо решение на създалата се ситуация. Не така обаче реагирал реалният им сюзерен - татарският хан и неговият васал, видинският деспот Шишман,¹⁶⁶ чийто владения (вече погранични), също били застрашени от нарастващата сръбска експанзия.

За повечето историци, появата на деспот Шишман в северозападните български земи (края на XIII в.), като областен господар на Видин, може да се характеризира като съвсем естествен резултат от общите процеси и явления, свързани с децентрализацията и самообособяването на

¹⁶³ **Димитров, Хр.** Българо-унгарски отн., с. 200; История на България, с. 291.

¹⁶⁴ **Ников, П.** История, с. 51-52.

¹⁶⁵ **Божилов, Ив. Гюзелев, В.** История, с. 533.

¹⁶⁶ **Ников, П.** История, с. 3-123; **Николов, Г.** Етапи на сепаратизма, с. 75 - 76; **Бурмов, А.** История, с. 1-58; История на България. Т. III, с. 291.

самостоятелни или полусамостоятелни феодални структури (владения), които са характерни за периода на Късното Средновековие.¹⁶⁷

Деспот Шишман остава една от изключително интересните и емблематични личности, наложили се с трайна следа не само в историята на града, но и на средновековната българска държава. Незатихващ е интересът и вниманието, с които той привлича изследователите. Кръгът от въпроси, занимаващи повечето учени, са от една страна неговият произход, връзката му с българската аристокрация и управляващите кръгове в държавата, а от друга, ролята му като полунезависим деспот и отношенията му със съседните държави и политически сили, за укрепването и превръщането в следствие на Видин в наследствено феодално владение на неговия род.

Относно произхода и пътищата, по които деспот Шишман се появява и установява във Видин като областен владетел в българската историография, а и в самите извори от този период, не съществува голяма яснота.¹⁶⁸ От малкото сведения с които разполагаме,¹⁶⁹ сред повечето историци се е наложил и утвърдил идеализиран и събирателен образ за личността на деспот Шишман.¹⁷⁰

Първоначално се приемаше, че владеейки Видинската област, той автоматично се причислява към кръга на българските аристократи от кумански произход на база единствено неговото име.¹⁷¹ Както се разбира и от самите извори,¹⁷² в следствие това мнение се наложи и утвърди, макар и да не се възприе единодушно от всички историци.¹⁷³ Внимателното

¹⁶⁷ **Николов, Г.** Етапи на сепаратизма, с. 75 - 76; **Бурмов, А.** История, с. 1 - 4;

¹⁶⁸ **Ников, П.** История, с. 44-45 ; Град Видин. с. 68.

¹⁶⁹ **Архиепископ Данило.** Живот и кралева, с 117.; **Гюзелев, В.** Очерци, с. 101-102.; Венециански документи за историята на България и българите от XII - XV в. С. 2001.

¹⁷⁰ **Ников, П.** История, с. 44 - 54.

¹⁷¹ **Пак там**, с. 45; **Коледаров, П.** Политическа география на средновековната българска държава. Ч. I, С. 1979г.; Град Видин, с. 69.

¹⁷² **Joannes Cantacuzenus.** Histooria, с.175.

¹⁷³ За по-различно мнение по въпроса вж. мнението на Ив. Божилов в: Град Видин. Кратък исторически очерк. С 2008.

генеалогично проучване на Асеновата династия, което направи Ив. Божилов,¹⁷⁴ показва онова свързващо звено, което осигурило на Шишман връзката му с Търновското царство и го причислява към кръга на българските аристократи. Той бил свързан с Асеновци, посредством брака си с неизвестна дъщеря на Анна - Теодора (дъщеря на Иван II Асен от брака му с Ирина Комнина) и севастократор Петър,¹⁷⁵ един от първите хора в българското царство по времето на Михаил II Асен (1246 - 1256).¹⁷⁶ Именно чрез този си брак, Шишман си осигурил много добра позиция в търновския двор. Тя му е позволила въпреки продължителната вътрешната децентрализация и бушуваща гражданска война, да се утвърди като Видински деспот. Кога точно и при какви обстоятелства това е станало, за сега не е много ясно. Влизайки в полезрението на архиепископ Данило¹⁷⁷ през 90 - те години на XIII в., във връзка с конфликта му с крал Милутин, можем да кажем, че това е един мощен и вече дълго време резидиращ във Видин областен господар.¹⁷⁸ Приемаме, че по време, появата на Шишман може да се отнесе към периода от или малко след смъртта на Яков Светослав, до началото на куманина Георги I Тертер на българския престол.¹⁷⁹ Тук разбира се, можем да отворим една скоба, измествайки условно и тази хронология, базирайки се на близката етническа връзка с последния, която също би му позволила право на управление над Видинската област, като апанажно владение.¹⁸⁰

До колкото въпросите свързани с етническа и политическа принадлежност на Шишман могат да намерят задоволителен отговор, то не така стоят въпросите, свързани с ролята му за укрепването,

¹⁷⁴ **Божилков, Ив** Фамилията., с. 112 - 113.

¹⁷⁵ **Ников, П.** Българо-унгарски отн., с. 52; **Златарски, В.** История, Т.3, с. 430 (бел.2), с. 499; **Ильинский, Г.** Грамоты болгарских царей. Москва 1911., с. 156 В договорът с Дубровник от 1253 г., севастократор Петър е споменат като зет на Михаил Асен .

¹⁷⁶ **Божилков, Ив** Фамилията, с. 106 - 110.

¹⁷⁷ **Архиепископ Данило.** Живот и краљева, с. 117.

¹⁷⁸ **Ников, П.** История, с. 45.; Град Видин, с. 69.

¹⁷⁹ Пак там., с. 45.

¹⁸⁰ Град Видин, с. 69 - 70.

утвърждаването и превръщането на Видинското деспотство в наследствено владение.¹⁸¹

За да отговорим на тях е наложително да вникнем в политическата обстановка и предпоставките, предхождащи или съпътстващи тези процеси.

Времето, когато Шишман се появява на политическата сцена е подходящо за появата му в крайният български северозапад.¹⁸² Късното средновековното българско царство, изживявало един от най-слабите си и безлични периоди от времето на първите Асеневци. Безсилно и безволево, то било без съществена роля както във вътрешно, така и във външнополитическо отношение. На фона на общия упадък могат да се открият и новите тенденции, които все повече щели да оказват влияние върху развитието на областта.

На първо място това била една нова сила, която се наложила в европейския югоизток, а именно татарите от “Златната орда.”¹⁸³ Те били реалните господари на региона, който се простирал от Източна Унгария до южно руските степи. С волята на татарският хан Ногай били принудени да се съобразяват не само Византийската империя, Унгарското кралство и Сърбия, но и зависимия български владетел и разбира се Шишман.¹⁸⁴

Същевременно, на фона на общия упадък, пред новите реалности и на мястото на Унгарското кралство, което дълго време било основен фактор в живота на българския северозапад, възползвайки се от създалият се хаос, все повече тук се опитвала да се наложи още една нова сила - Сърбия. Очевидно прагматичният Шишман осъзнал в хода на конфликта между феодалните владения на Дърман и Куделин с това на Драгутин,¹⁸⁵

¹⁸¹ **Николов, Г.** Сепаратизмът, с. 101 - 110; В: Етапи, с. 71 - 78.

¹⁸² Пак там, с. 78.

¹⁸³ **Павлов, П. , Владимирова, Г.** Златната орда и българите. С. 2010.; **Павлов, П.** България, с. 24 - 33.

¹⁸⁴ Град Видин. с. 69.

¹⁸⁵ **Архиепископ Данило.** Живот и кралева, по въпроса вж.: **Николов, Г.** Сепаратизмът, с. 101 - 110; Етапи на сепаратизма, с. 71 - 78.

подпомаган също и от брат му Милутин, агресивната политика на сръбските власти и реалната заплаха, която те представлявали за неговото владение. Това го кара да предприеме възпиращи действия.

Фактът, че браничевските князе бягат през неговата територия, към фактическия господар и покровител на тези области - Ногай, несъмнено показва реалната сила, на която те са могли да разчитат.¹⁸⁶ Именно с нея зад гърба си Шишман имал амбицията да възпре утвърждаването на Сърбия в региона Срем - Белград - Браничево - Видин.¹⁸⁷

Конфликтът от 1292 г. и неуспехът на Шишман са добре обследвани и ние няма да се спираме подробно на тях.¹⁸⁸ Пряк резултат от действията му след превземането на Видин от сърбите, е бягството му при татарите.

След пряката намесата на Ногай, Стефан Урош II Милутин, бил принуден пред реалната опасност от фактическо татарско опустошение в страната си, да се оттегли от територията на Видин.¹⁸⁹ Шишман не само се завърнал в своите владения, но и успял да постигне подходящо споразумение със сръбския крал, което било подплатено с брак между него и дъщерята на жупан (жоупана) Драгоша.¹⁹⁰ Тази матримониална връзка, в последствие била затвърдена и укрепена и с женитбата на Шишмановия син Михаил III за дъщерята на Милутин, позната като Анна - Неда.¹⁹¹

Така с татарска подкрепа зад гърба си, сроден със сръбските управляващи кръгове и връзките си с българското царство, Шишман успял постепенно да утвърди във външнополитически план не само своето положение, но и това на своето владение. Именно този факт позволил на видинския деспот да съсредоточи енергията си към вътрешно икономическия и стопански живот на областта, което да му гарантира

¹⁸⁶ **Ников, П.** История, с. 49 - 50.

¹⁸⁷ Град Видин, с. 69.

¹⁸⁸ **Архиепископ Данило.** Живот и краљева, с. 117 - 119; **Ников, П.** История, с. 48 - 54; Град Видин, с.69 - 70

¹⁸⁹ **Николов, Г.** Сепаратизмът, с. 101 - 110; **Ников, П.** История, с. 48 - 54; Град Видин, с. 69 - 70

¹⁹⁰ **Архиепископ Данило.** Живот и краљева, с. 119; Град Видин, с. 70;

¹⁹¹ **Божилков, Ив** Фамилията, с. 139 - 140; **Бурмов, Ал.** История, с. 274 - 276.

една стабилна материална опора, която е характерна като цяло за средновековните феодални общества.

Като пряко изражение на нарасналата мощ и просперитет на Видинската област и нейния владетел, можем да открием едно сравнително по-късно сведение от 1308 г., но визиращо пряко резултатите от неговото управление за предходния период, озаглавено като: *“Анонимно описание на Източна Европа.”*¹⁹² Съставено на латински език, по поръка на Шарл Валоа, брат на френския крал Филип IV Красиви, то дава един интересен и динамичен поглед за възприемането и разбирането на моментната политическата ситуация по отношение на средновековната българска държавност. В него, очевидно добре осведоменият автор, казва: *“България сама по себе си е една голяма империя (*unum imperium magnum*). Престолнината на тази империя е големия град Будин (*Budinium*). Императорите (*imperatores*) пък на тази империя се наричат Шишмановци. Страната е твърде обширна, много голяма, просторна и прятна... изобилства с хляб, месо, риба, сребро и злато на пясък... по средата на тази империя преминава река Дунав...”*¹⁹³

Макар и не цялостно цитиран, изворът, с изключение на някои хиперболизирани пасажии, говори в значителна степен сам за себе си. Въпреки странното отъждествяване на частта с цялото, т.е. на Видинското владение с българското царство и титулуването на нейните владетели Шишмановци (баща и син) като императори, не може да се отрече нарасналата роля, която те имали.¹⁹⁴ Очевидно, както и правилно отбелязва Г. Николов,¹⁹⁵ „значителната политическа самостоятелност на Шишман е

¹⁹² *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*. Цит. по: Дечев, Д. Едно средновековно описание на българските земи. ГСУ ИФФ, XIX, (1923), с. 1 - 41; Николов, Г. Сепаратизмът, с. 104 - 105.

¹⁹³ Град Видин. Кратък исторически очерк. С 2008, с. 70; *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*. Цит. по: Дечев, Д. Едно средновековно описание, с. 1 - 41.

¹⁹⁴ Град Видин, с. 70 - 71; Ников, П. История, с. 51

¹⁹⁵ Николов, Г. Сепаратизмът, с. 104-105.

оставила впечатлението (което е подплатено с доказателства), че той е бил български цар”.¹⁹⁶

Интерес за нас представлява още един късен документ - венециански списък на императорите, кралете и владетелите, с които републиката поддържа отношения (вероятно от 1313 г.).¹⁹⁷ В него Михаил III Шишман, деспот на България и господар на Видин, като зет на крал Урош е поставен йерархически пред същинския владетел Светослав, цар на България.¹⁹⁸

Всички посочени примери и паралели, най-вече с неговия предшественик Яков Светослав, по думите на П. Ников,¹⁹⁹ имат една единствена и основна цел, а именно да се изрази неговата и тази на сина му силна независимост по отношение на Търновското царство.

Управление на деспот Михаил III Шишман (1292 – около 1308/9)

Като естествен процес в утвърждаването статута си на независим владетел, Шишман отива и много по-далеч от всички до тогава съществуващи феодали и сепаратисти в средновековното българско царство. Следвайки принципа при унаследяването на средновековната владетелска институция от баща към син, интегрирайки своя наследник Михаил III Шишман, в управлението на областта, той се превръща в основоположник на първото по рода си наследствено феодално владение,

¹⁹⁶ (Шишману благовѣрному цару) - Тази титла е засвидетелствана официално само в Бориловият синодик **Попруженко, М.** Синодик царя Борила. София 1928, Архиепископ Данило го нарича (Кнезь) - **Архиепископ Данило.** Живот и краљева, с. 119, а в Трношката хроника той е отбелязан като (кралъ) Цит. по: **Ников, П.** История, с. 84, бел. 1.

¹⁹⁷ **Гюзелев, В.** Очерци, с. 101 - 102.

¹⁹⁸ Пак там, с. 101 - 102.

¹⁹⁹ **Ников, П.** История, с. 51-52; Вж. също: **Николов, Г.** Сепаратизмът, с. 105.

което преминава към пряк потомък от същия род.²⁰⁰ Разбира се, че връзката и подчиненото положение на това владение към търновското царство остава, но то до голяма степен се възприема не само от Шишмановци, но и от повечето съвременници от този период²⁰¹ като напълно самостоятелна политическа формация от държавен тип. Как и кога е станало прехвърлянето на властта към Михаил III Шишман (ок. 1292 - 1330), не е много ясно, но посочените по-горе извори ни насочват, че това събитие може да се отнесе по време след 1308 г., където все още се говори за Шишмановци, т.е. най-вероятно за баща и син²⁰² и преди 1313 г., когато е посочен само Михаил.²⁰³

Политическите отношения и взаимодействия между Видинският владетел и българското царство, е проблем, с който са се занимавали много учени.²⁰⁴ Разбира се, не всички тези са напълно издържани и достоверни, като например, тезата, че Михаил бил женен за дъщерята на Стефан Урош II Милутин - Анна, Ал. Бурмов²⁰⁵ в началото неправилно се опита да обвърже неговата титла и възкачването му на Видинския престол с политическата зависимост (васална), която неговия баща имал към сръбския крал от по-рано. Още по-крайна е позицията на Б. Феранчич²⁰⁶ към: *”сина на българския деспот”* който той не разглежда като политически значима фигура.

За да се разбере смисълът на процеса по унаследяването, както правилно отбелязва още П. Ников,²⁰⁷ а в последствие застъпват вече Ал.

²⁰⁰ **Николов, Г.** Етапи, с. 71-78; и В: Сепаратизмът, с. 104-105.

²⁰¹ Вж. тук посочените по-горе извори.

²⁰² Не бива да изключваме и друга хипотеза - Шишман е имал двама сина - споменатият вече Михаил III, който застава начело на видинското владение и неговия брат и може би “съвладетел,” по това време, а по - късно също областен господар на Видин - деспот Белаур.

²⁰³ Град Видин, с. 71; **Бурмов, Ал.** История; В: История на България, с.1 - 58; **Bozilov, Iv.** Zur Geschichte des Fürstentums Widin - Bizantinobulgarica IV, 1973, 117 - 119.

²⁰⁴ За тях вж.: **Божилов, Ив.** Фамилията, с. 120 и посочената там лит.

²⁰⁵ **Бурмов, Ал.** История, с. 5-6.

²⁰⁶ **Ферјанчић, Б.** Деспоти у Византији, с. 148.

²⁰⁷ **Ников, П.** История, с. 57

Бурмов²⁰⁸ и др., трябва да се изхожда от генеологическата връзка, която имат Михаил и търновския цар Теодор Светослав.²⁰⁹

Като централен фактор трябва да отбележим един много очевиден и значително важен момент, на който се спират и някои от техните съвременници,²¹⁰ когато се изтъква не само общият им българо-кумански произход, но и тяхната роднинска връзка. Именно на тази база, могат да се открият не само преките им връзки, но и реалните политически отношения съществуващи между тях. Фактът, че българският владетел не предприема административно - управленски промени след смъртта на първия Шишман, и преходът по унаследяване от баща към син е извършен без явни сътресения, показва, ако не реално доверието, с което той и синът му Михаил са се ползвали до тогава и след това, а очевидната липса на съпротива от страна на Търновския цар. Тя най-вероятно е продиктувана не само от роднинската им връзка, но и от неговата “слабост” на общия фон на политическа децентрализация и упадък, който раздира държавата.²¹¹

Ние можем да видим осъществяването на един специфичен и без аналог до тогава процес в средновековното българско царство, характеризиращ се от юридическа гледна точка като отстъпване на наследственото право по отношение на Михаил, върху управлението на Видин. Така на базата на това действие/бездействие ние виждаме, отстъпването му,²¹² т.е. легитимирането му от страна на неговия братовчед Тодор Светослав, но като особен вид територия наподобяваща западноевропейския апанаж.²¹³

²⁰⁸ Бурмов, Ал. История, с. 5-6

²⁰⁹ Божилов, Ив. Фамилията, с. 120; Ников, П. История, с. 57; Бурмов, Ал. История, с. 5-6.

²¹⁰ Joannes Cantacuzenus. Histooria. ГИБИ Т. X, С.1980; Архиепископ Данило. Живот и кралева, с. 115 - 117.

²¹¹ Град Видин. с. 74.

²¹² Да потвърди съществуващото вече статукво (официална) административна санкция от страна на централната власт.

²¹³ Божилов, Ив. Фамилията, с. 120; Град Видин. с. 74.

На база на изложените факти тезата и опитите на някои от по-старите български и чужди историци,²¹⁴ да причислят деспот Михаил, към “зависимите” от Сърбия власти, не издържа особено. Разбира се като значима политическа фигура, с връзки в българското царство и сръбското кралство, той се оказва фактор в международните и междудържавните отношения на Балканите, за което говорят и самите извори.²¹⁵ Като цяло можем да обобщим, както е видно и от последвалите събития, той остава до голяма степен пробългарски ориентиран и лоялен към Търновското царство.

Периодът от възкачването на деспот Михаил (след 1308 г.) до началото на 20 - те години на XIV в., когато той управлява във Видин, остава слабо засвидетелстван в изворите.²¹⁶ Въпреки мълчанието им ние можем да заключим, че политическата история на средновековния Видин не е в застой или пък в негативно развитие. Напротив, липсата на сведения, показва едно относително спокойно и прагматично управление от страна на Михаил, в което той трупал, не само самочувствие, но и значителен управленски опит.

Известно е, че като потомък на Асеновци,²¹⁷ Михаил III Шишман продължава родословната традиция, като оставя трима преки наследници - Иван Стефан, Шишман и Михаил и две неизвестни дъщери.²¹⁸ Очевидно до началото на 20 - те години на XIV в. на Иван Стефан е била възлагана надеждата да продължи традицията в семейството и да наследи престола като владетел на Видинската област. Промените, които настъпват, както във външен така и във вътрешен план, налагат съществено отражение в развитието и политическото управление на областта. Твърде краткото управление на Георги II Тертер (1322 - 1323) и ненадейната му смърт

²¹⁴ Ферјанчић, Б. Деспоти у Византији, с. 148; Бурмов, Ал. История, с. 5-6; Ников, П. История, с. 78-79.

²¹⁵ Гюзелев, В. Очерци, с. 101-102.

²¹⁶ Ников, П. История, с. 91; Божилов, Ив. Фамилията, с. 121.

²¹⁷ Божилов, Ив. Фамилията, с. 120

²¹⁸ Пак там.

създава политически вакуум в Търновското царство. Михаил Шишман, който до тогава въпреки положението и аристократичния си произход нямал изявена активна роля в столичния живот, изведнъж се превърнал в център на внимание, като най-удачен и прагматичен кандидат за владетелския трон. Защо обаче изборът се бил спрял върху неговата личност?

По същество положението на Шишман, което той заемал до този момент в структурата на феодалната българска аристокрация, може да се съпостави с това на първите френски крале - *primus inter pares*.²¹⁹ Той бил най-сериозният претендент като потомък на Асеновци, което той открито афиширал²²⁰. Явно притегляйки вероятните кандидатури и техните качества, изборът на Шишман е бил най-рационален. Й. Кантакузин²²¹ ни представя ясно ситуацията: *“...българските (мизийските) велможи ... извикаха и обявиха за свой цар Михаил, господар на Видин и му предадоха Търново, където се намираха дворците им, и другата власт.”*²²² Неговият избор означавал завръщане към славното време на династията на Асеновци. Управлението на Михаил III Шишман и външнополитическата му дейност са добре описани и познати.²²³

Иван Стефан, след избора на баща му за цар през 1323 г., е обявен за негов наследник и съвладетел. За тази му позиция свидетелства и монетната емисия с изображения на баща и син.²²⁴ Неговата позиция се запазва само една година до 1324 г., когато Михаил III Шишман сключва втория си брак с Теодора, а той и майка му са отстранени и заточени.²²⁵

²¹⁹ Град Видин, с. 73.; Егер, О. Средни века, с. 164.

²²⁰ Бурмов, Ал. История, с. 229, бел. 73; Божилов, Ив. Фамилията, с. 119-130.

²²¹ Joannes Cantacuzenus. Histooria, p. 175.

²²² Пак там., с. 175.

²²³ По-подробно за нея вж.: Златарски, В. История, с. 323 - 332; Бурмов, Ал. История, с. 221-273; Божилов, Ив., Гюзелев, В. История, с. 562 - 582.

²²⁴ Божилов, Ив. Фамилията., с. 139, бел. 6. Бурмов, Ал. История, с. 269.

²²⁵ Пак там, с. 139.

Управлението на Михаил III Шишман и утвърждаването на Видинското деспотство в периода след 1308 г. до възшествието си на българския престол, е втората основна линия, на който ще обърнем внимание.

Основният извор, който ни дава най-точна информация за Михаил III Шишман е Йоан Кантакузин:²²⁶ “...господар на Видин ...произхождащ от мизийски и кумански род ...”²²⁷

Показателно за стремежа му към самостоятелност и лична индивидуалност е неангажираността му, която той проявява по отношение на българския престол, когато е поканен (от страна на болярството) - да поеме управлението на страната.²²⁸ Открояващ се с волевите си качества и своенравен характер, още преди да е избран за владетел, докато управлява във Видин, той се откроява и е забелязан и от своите съвременници.²²⁹

В списъка на владетелите от 1308 г.,²³⁰ той е поставен пред цар Тодор Светослав, което е ясен признак за реалната власт, възможност и сили, което обяснява утвърждаването му като балкански господар и владетел на Видин.

Пътят, по който Михаил III Шишман се налага като фактор в политическата действителност на полуострова, се очертава най-ясно на базата както на връзките, които баща му изгражда приживе, така и на тези, които той създава в последствие. Засвидетелстван в генеалогично отношение²³¹, за неговото родословие се знае, че произхожда “от две страни от царско коляно”, като български цар Тодор Светослав, се явява негов братовчед, но сам той, произхождал от Асеновия род.²³² Същевременно като зет на сръбския крал се ползва със статут на

²²⁶ Joannes Cantacuzenus, Histooria.

²²⁷ Пак там.

²²⁸ Божилов, Ив. Фамилията, с. 119 - 121.

²²⁹ За тях вж. тук визираните извори от периодът

²³⁰ Гюзелев, В. Очерци, с. 101 - 102.

²³¹ Божилов, Ив. Фамилията, с. 120 - 121.

²³² Пак там., с. 119.

“велемощен” господар-властел, което го поставя сред кръга на управляващи в Сърбия аристократи.²³³

Във външно политически план, той продължавал да поддържа добрит отношения както с татарите,²³⁴ откъдето набирал и своя военен контингент, така и с търговските републики, сред които доминиращи били Дубровник и Венеция.²³⁵

В качеството си на представител, произхождащ от висшите ешелони на управляващата династия, в нашата историография²³⁶ все повече се налага становището, че то е било регламентирано, посредством своеобразна санкция от страна на Тодор Светослав.²³⁷ Със сигурност той му е припотвърдил съществуващото право на наследствена власт²³⁸ над Видинското владение, и му е делегирал властта над областта чрез деспотската му титла. Така на практика Михаил III Шишман успява да получи власт много по-голяма от тази на владетеля по отношение на територия, която придобива по подобие на френското кралство, съизмерима със статута на цар Тодор Светослав, който по подобие на френските крале, може да се разглежда като пръв сред равни. Трудно бихме оприличили по структура Видинското владение с класическо апанажно владение,²³⁹ по подобие на тези в Западна Европа или Византия,²⁴⁰ но именно сега се поставят наченките в управлението на това владение.

Хипотезата, че Иван Стефан е готвен за господар на Видин не издържа осбено, тъй като след възшествието на баща си на българския

²³³ Пак там., с.120.

²³⁴ **Архиепископ Данило**. Живот и краљева, с. 119.

²³⁵ **Гюзелев, В.** Очерци, с. 101 - 102.

²³⁶ **Божилков, Ив.** Фамилията, с. 120 - 121; **Бурмов, Ал.** История, с. 230; **Ферјанчић, Б.** Деспоти у Византији, с. 148.

²³⁷ **Божилков, Ив.** Фамилията, с. 120.

²³⁸ **Билјарски, Ив.** Институциите на средновековна България

²³⁹ **Божилков, Ив.** Фамилията, с. 120; **Андреев, Й.** България през втората четвѣрт на XIV в. Цар Иван Асен IV син на Иван Александѣр. В. Т. 1993.

²⁴⁰ **Љ. Максимовић.** Генеза и карактер апанажа у Византији. - ЗРВИ, 14 - 15, 1973.

престол, той поема с него и майка му към Търново, като за управител овластява своя брат - деспот Белаур.²⁴¹ Дали тази промяна е била продиктувана от някакъв особен фактор или се дължи на личното желание на царя, не е ясно. Факт е, че след неговата смърт и последвалите събития, деспот Белаур не отстъпва наследственото право към синовете на Шишман, а остава начело на управлението във Видин,²⁴² най-вероятно до средата на 30 - те години на XIV в, или до своята смърт.²⁴³ След него, според изказаните в последно време предположенията, като нов господар на Видин го наследява вторият син на Михаил III Шишман - деспот Михаил,²⁴⁴ който ни е известен от един запазен образ в църквата в с. Д. Каменица, днешна Сърбия.

Обобщавайки можем да заключим няколко специфични моменти и особености в развитието на Видинското владение, а именно:

Владетелят на Видин успява да затвърди и регламентира наследственото си право на управление над областта, не само като резултат от връзките си с управляващата династия, но и на базата на икономическата и политическа власт, която той притежава, на фона на негативните процеси, наблюдаващи се в Българското царство през този период. Високото йерархическо положение, което той заема в системата на българската и сръбската аристокрация, издигнала го до владетел на държавата.

От своя страна централната власт е в невъзможност да парира децентралистките действия на Тодор Светослав. Това е право на условна собственост - делегиране на власт, чрез връчване на права и управление

²⁴¹ **Божилков, Ив.** Фамилията, с. 134 - 136; **Андреев, Й.** България, с. 32 - 36.

²⁴² Сведения за неговата активност дава: **Joannes Cantacuzenus**. и информацията съдържаща се в „Песневеца“ - за него вж.: **Дуйчев, Ив.** Из старата българска книжнина, с. 360.

²⁴³ **Андреев, Й.** България през втората четвърт, с. 36; **Полывянный, Дм.** К истории Видинского деспотства в XIV веке. В: Българско средновековие. Българо - съветски сборник в чест на 70 - год. на проф. Ив. Дуйчев. С., 1980, с. 93.

²⁴⁴ **Полывянный, Дм.** К истории, с. 93. **Божилков, Ив.** Фамилията, с. 144 - 148; **Кийл, М.** Хора и селища в България през османския период. С. 2005; **Николова, Б.** Православните църкви през българското средновековие IX - XIV в. С. 2002.

чрез деспотската титла.²⁴⁵ Създава се илюзия, че то оставало на “пряко подчинение на централната власт”. Слабостта на Българското царство дава онази благоприятна възможност не само за лавиране, но и регламентиране на собствените политически цели както на Михаил III Шишман, така в последствие и на брат му - деспот Белаур. Видинското владение остава в две поколения от преки представители на този род. Това е показател за нетрайните тенденции в неговото развитие, които се обуславят и влияят от различни политически и личностни фактори. Случаите с представителите на Шишмановци - Асеновци, показват, че за да се задържат и наложат като областни господари във Видин, те трябва да са ярко изразени личности с високи добродетели. Наред с това, важно условие за цялостния успех на тяхното управление може да се счита подкрепата и на местното население, като предпоставка за времетраенето на тяхната власт.²⁴⁶ Както показват изворите, След бягството на представители на рода, намиращи се извън пределите на страната, лоялността им към Шишмановци остава висока, и може да се разглежда като фактор, с който очевидно е трябвало да се съобразява и новия български цар Иван Александър.²⁴⁷

Управлението на деспот Белаур

Управлението на Видинската област, по подобие на първите Асеновци, преминава към братя на царя - деспот Белаур,²⁴⁸ вероятно не само поради изложените вече по-горе факти, но и като наследствено

²⁴⁵ Ферјанчић, Б. Деспоти у Византији, с.156.

²⁴⁶ На подобно мнение, но по отношение на Родопските владетели е и: Каймакамова, М. Владетелите на Родопската област (към въпроса за сепаратизма на Балканите през Средновековието).- Rhodopica 1 - 2, 2002, 303 - 308.

²⁴⁷ Андреев, Й. България през втората четвърт, с. 35 - 36.

²⁴⁸ За него вж.: Божилов, Ив. Фамилията, с. 134 - 139.

родово владение. По същото време на втория му син Михаил,²⁴⁹ може би навлизащ вече в зряла възраст, също е дадена деспотска титла и “апанажно” владение, но не и самостоятелна власт над Видинско (поне не и на този етап), както твърди Ив. Божилов.²⁵⁰ За това свидетелства визуално и ктиторския му портрет с неговото изображение, който се намира в църквата “Св. Богородица Милостива” в с. Долна Каменица (дн. Сърбия).²⁵¹ Съдбата на третия му син (Людовик - *Lodoyco*), не е ясна, но може да се предполага, че той е бил сравнително млад, без реална възможност за пряко участие в политическия живот на областта или държавата.²⁵²

По отношение на самия Белаур,²⁵³ като брат на царя и владетел на Видинското деспотство, също могат да се изтъкнат някои интересни, доводи и факти. Като най-доверен роднина, не само след обявяването си за цар, но и след развода си с Анна и изгнанието на своя наследник, Шишман е можел да разчита за управлението на Видин само на своя брат.²⁵⁴ Но и тук е наложително да се отвори една скоба, и да се отбележи, че Шишман въпреки доверието си към него, го оставя в подчинено положение, не само като владетел, но и като по-голям брат. Фактът, че той е засвидетелстван само с деспотската си титла, а не и със севастократорска (въпреки нейната девалвация) дава основание да се смята, че на него се е гледало повече като на служебно, временно “назначен” областен управител, а не като наследствен имащ права аристократ. Това навежда на мисълта, че след събитията от 1324 г. Шишман гледа на Белаур като на застъпник на своите

²⁴⁹ За него вж.: **Божилев, Ив.** Фамилията, с. 144 - 148; **Николова, Б.** Православните църкви, с. 116 - 117; **Кийл, М.** Хора и селища в България през османския период. С. 2005, с. 421 - 434; **Полывянный, Дм.** К истории Видинского деспотства в XIV веке. В: Българско средновековие. Българо - съветски сборник в чест на 70 - год. на проф. Ив. Дуйчев. С., 1980, с. 93 - 95.

²⁵⁰ **Божилев, Ив.** Фамилията, с. 145; Град Видин, с. 76 - 75.

²⁵¹ Вж. тук бел. №212.

²⁵² **Божилев, Ив.** Фамилията, с. 148 - 149.

²⁵³ Пак там, с. 134 - 136.

²⁵⁴ Град Видин, с. 74 -75; **Божилев, Ив., Гюзелев, В.** История, с. 572-573;

роднини²⁵⁵ и като известна заплаха за властта му над бащиното му наследство. Фактът, че до 1330 г., Белаур въпреки ролята, която играе в последвалите събития явно се старае да заема открита позиция показва неговото очевидно политическо положение и доминиращата роля на брат му, търновския владетел.

Промяната, която настъпва през лятото на 1330 г. след битката край Велбъжд (Кюстендил) и неочакваната смърт на Михаил III Шишман,²⁵⁶ разсича като с меч гордевия възел на съществуващите сложни и неизяснени до тогава взаимоотношения в рода.

По стечение на обстоятелствата, деспот Белаур не взел пряко участие в трагичната за брат му и българското царство битка със сърбите.²⁵⁷ След нея той излиза с авторитет и влияние, личност, която била способна да изведе страната от конфликта със Сърбия и последвалата управленческа криза.²⁵⁸ Активната му роля е видна и от последвалите преговори, в които заедно със своя племенник - ловешкият деспот Александър,²⁵⁹ в качеството им на представители на българското болярство, водили със Стефан Урош III Дечански. Въпреки неясните моменти около техните разговори²⁶⁰ и опитите на някои панегирици²⁶¹ да се изтъкне ролята на сръбския владетел в тях, е видно, че те са се водили преговорите в посока желана най-вече от Белаур, което се отразява на крайните резултати от преговорите. Те имали повече негативен ефект и последици за страната.

Начело на трона в Търново застанал сина на Шишман - Иван Стефан

²⁵⁵ Това в последствие се потвърждава и от неговите действия.

²⁵⁶ **Томов, Т.** Към въпроса за Велбъждската битка. - В: електронно списание „Анамнеза“ брой 3, 2006 г.; **Христов, Ч.** Стратегиите на Михаил III Шишман /1323-1330/. Ситуационен поглед. – ИИМК, 2, 1990.

²⁵⁷ Законик Стефана Душана, цара српског, 1349 и 1354. Цит. по: Новакович, Ст. Б. 1898.

²⁵⁸ Град Видин, с. 76 - 77; **Божилев, Ив.** Фамилията, с. 134 - 135.

²⁵⁹ За него вж.: **Златарски, В.** Въпрос о произхождении болгарского царя Ивана Александра. - Спб. 1906, с. 1 - 30; **Трифонов, Ю.** Деспот Иван Александър и положението на България след Велбъждската битка. - Сп. БАН, XLIII, 21, 1930, с. 61 – 91; **Божилев, Ив.** Фамилията, с. 149 - 178.

²⁶⁰ **Божилев, Ив.** Фамилията, с. 135.

²⁶¹ Пак там., с. 135, бел . 9.

(1330 - 1331), който е и племенник на Стефан Урош III Дечански. Белаур бил най-активния (според повечето историци) поддръжник на “новия” просръбски ориентиран търновски владетел.²⁶² Влиянието, което той имал над него и майка му, в дългосрочен план би му гарантирало значителна управленческа власт, не само по отношение на държавните дела, но и като областен господар на Видин. Това автоматично водело до накърняване наследствените права на следващия по реда на унаследяване - втория син на Шишман споменатия вече деспот Михаил, който вероятно огорчен от действията на чичо си, естествено преминал в лагера на опозицията. А тя както се вижда, се оглавявала от неговия племенник ловешкия деспот Иван Александър, син на сестра му Кераца Петрица (Теофана).

След злощастната битка при Велбъжд (28 юли 1330г.) и неудачния избор на Иван Стефан като протеже на Стефан Дечански, в средите на българското болярство започнало все повече открито да се надига глас за отхвърляне на зависимостта към Сърбия,²⁶³ което би спомогнало за излизане на страната от задълбочаващата се политическа криза. Изпадащ постепенно в своеобразна изолация, българският владетел, губел крехката си политическа власт, която до голяма степен се крепяла само на мощта и силата на неговия чичо - видинския деспот Белаур.

За сериозността на засилващото се недоволство говори и фактът, че дори членовете на владетелската фамилия застанали срещу Иван Стефан. В резултат на това, през пролетта на 1331 г., както съобщава Кантакузин,²⁶⁴ протовестария Раксин и логотетът Филип, начело на недоволната аристокрация организирали преврат, който довел до насилственото сваляне на Иван Стефан. Той и майка му Анна, намерили убежище в Дубровник.²⁶⁵

²⁶² Божилков, Ив., Гюзелев, В. История, с. 582 – 583; Божилков, Ив. Фамилията, с. 139-140.

²⁶³ Божилков, Ив. Фамилията, с. 135.

²⁶⁴ Joannes Cantacuzenus. Histooria, с. 266.

²⁶⁵ Бурмов, Ал. История, с. 257; Божилков, Ив. Фамилията, с. 140 бел. 16, 151 бел. 24.

Най-вероятно Иван Александър (1331 - 1371) е бил “двигателят в сянка”, който задвижил преврата (според Ив. Божилов),²⁶⁶ извод който се налага от факта, че той застава начело на държавата. На пръв поглед, изборът му за владетел изглежда странен и буди недоумение, тъй като той се явява опозиция на своя род. Трябва да отбележим, че като наследник на Асеновци той е онази алтернатива на всичко, олицетворяващо Иван Стефан и Белаур, което би гарантирало стабилен и относително независим държавен суверенитет на българското царство. Провъзгласен в сложен момент за държавата, неговите първи действия са били насочени основно към утвърждаването му не само във вътрешен, но и във външнополитически план.²⁶⁷ Външнополитическата дейност и най-вече отношенията с Византия и Сърбия са акцент в творбите на повечето историци изследвали този период.²⁶⁸

Не така стои въпросът за пътищата, по които Иван Александър се справя с вътрешноопозиционните сили в страната, оглавявани от деспот Белаур.²⁶⁹

Тъй като има достатъчно развити тези за политическата страна от управлението на Иван Александър,²⁷⁰ в настоящата работа само ще открия основните моменти, имащи пряко отношение към политическата история на Видин.

След “узурпацията” от страна на Иван Александър на трона, деспот Белаур несъмнено е преминал в опозиция - на страната на низвергнатия, но законен владетел и негов племенник Иван Стефан. За това съдим от

²⁶⁶ **Божилков, Ив.** Фамилията, с. 151.

²⁶⁷ **Пак там**, с. 151 - 152; **Андреев, Й.** Иван Срацимир, с. 115-121. България през втората четвърт на XIV в. Цар Иван Асен IV син на Иван Александър. В. Т., 1993, с. 34.

²⁶⁸ По подробно за този период вж.: История на България. Т. II, III; **Божилков, Ив., Гюзелев, В.** История, 554 - 582.

²⁶⁹ **Андреев, Й.** Иван Срацимир, с. 115 - 121. България през втората четвърт, с. 21 - 45.

²⁷⁰ Виж. тук по-горе бел. 223.

информацията, достигнала от нас както от византийските,²⁷¹ така и от някои домашни извори.²⁷²

За сведенията от Кантакузин,²⁷³ описващ събитията около противопоставянето между българи и византийци, войната през 1332 г. на юг от Стара планина, повечето историци споделят мнение, че Иван Александър вече е успял да пребори вътрешната опозиция и е съсредоточил усилията си към опасността, идваща от империята.²⁷⁴ Но от по внимателния прочит на фактите, изнесени от Кантакузин, става ясно, че това съвсем не е било така. С цел да спечели време до пристигането на съюзническата войска, предимно татарски наемници и скити, Иван Александър предложил уреждането на споразумението с византийците да се отложи с един ден. През същата нощ: *“...войската повикана от Александър дошла ... Той ги бил повикал срещу чичо си Белаур, който въстанал срещу него и като му отнел част от царството, бил безпощаден и жестоко опустошавал страната. Той сметнал, че може да се възползва ... като ги поведе срещу императора с измама, и затова им казал, че чичо му се намирал наблизо и трябвало да го нападнат, преди да узнае...”*²⁷⁵

От това сведение разбираме, че към 1332г, не само, че опозицията оглавявана от Белаур, резидиращ във Видин не била сломена, а дори водила опустошителни и агресивни военни действия срещу централната власт. Разбира се, това принудило Иван Александър да сформира наемни, в случая татарски отряди за справянето с въстанието.²⁷⁶ Бунтът продължава и след битката при Русокастро, за което съдим косвено от “Песнивеца”.²⁷⁷

²⁷¹ **Joannes Cantacuzenus.** Histooria, с. 270

²⁷² Това е т. н. Песнивец. За него вж.: **Димитрова, Д.** Старобългарска литература. Енциклопедичен речник. В.Т. 2003, с. 480

²⁷³ **Joannes Cantacuzenus.** Histooria, с.270.

²⁷⁴ **Божилков, Ив** Фамилията, с.151 – 152; **Божилков, Ив., Гюзелев, В.** История, с.554-582.

²⁷⁵ **Joannes Cantacuzenus.** Histooria, с. 270.

²⁷⁶ **Андреев, Й.** България през втората четвърт, с. 32.

²⁷⁷ Пак там., с. 36.

Когато авторът изрежда победите на цар Иван Александър, на първо място бележи “низложението” над императора, следват победите при:

“ *Несебър и цялото Поморие заедно с Романия ...*“ и чак тогава “...*Бдин и цялото Подунавие, даже и до Морава.*”²⁷⁸ Изброяването на победите на Иван Александър в Подунавие, при Видин и Морава, съвсем точно показва основния център и движещите сили на тази опозиционна група. Налага се мнението, че към средата на 1332г., бунтът на Белаур все още продължава, а вече към 1337г. от когато е датиран „Песневеца”,²⁷⁹ той е бил вече потушен, вероятно след тежка и продължителна борба.²⁸⁰

Именно сега градът и родовете владения на Шишмановци се превърнали в арена на междуособици и терен на враждуващите помежду си сили. И ако за съдбата на Белаур след този период липсват конкретни сведения, то едно друго известие на Кантакузин²⁸¹ поражда известни въпросителни. През 1341г. пред реалната опасност от ромеите: “...*с кораби да закарат по Дунава*”, третия Шишманов син е бил застрашен, „*във Видин, предизвиквайки война...понеже мнозина от мизите щели да се присъединят към него, поради старото си приятелство и близостта на рода.*”²⁸² Кантакузин продължава и конкретизира целите на бъдещото мероприятие, изказвайки, че замисълът бил: “ *...напълно да изгонят Александър от царството му или да му причинят не малко неприятности,*”²⁸³ защото при една война с ромеите “...*българите биха се разединили, понеже едни ще са на страната на Александър, а други на драго сърце биха минали на страната на Шишман.*”²⁸⁴

²⁷⁸ Пак там., с. 35-36.

²⁷⁹ Петканова, Д. Старобългарска литература, с. 480.

²⁸⁰ Андреев, Й. България през втората четвърт, с. 36.

²⁸¹ Joannes Cantacuzenus. Histooria, с. 283.

²⁸² Пак там., с. 283.

²⁸³ Пак там., с. 283.

²⁸⁴ Пак там., с. 283.

Явно, че през 1341 г., макар и без Белаур,²⁸⁵ който да оглави опозиционните сили във Видин, все още е имало значителни поддръжници на Анна и нейните синове, т.е. налице са всички предпоставки за наличието на организирана опозиция.²⁸⁶ От друга страна, тези факти могат да се тълкуват като указание, че от потушаването на бунта на Белаур до 1341г. не е било изминало много време. За сериозността на намеренията и съществуващ синхрон между Анна, Иван Стефан и Шишман от подобни действия, с цел завръщането им в България, свидетелстват и различни документи от дубровнишките и неаполитанските архиви.²⁸⁷

Как е реагирал Иван Александър след дипломатическия неуспех с Византия около предаването на Шишман, както по отношение на поддръжниците им, така и областите около Подунавие и Морава, за сега може само да се предполага. От „Песневеца“ научаваме, че в края на 1336 г., царят: „...положил под нозете си...“²⁸⁸ своите врагове, с други думи, ликвидирал опозицията, което показва, че той е постигнал своите цели.

Макар и хипотетично, поради липсата на преки сведения,²⁸⁹ които да го потвърдят, Иван Александър е поставил начело на шишмановите владения своя братовчед - деспот Михаил,²⁹⁰ който е негов поддръжник в борбата му срещу Белаур.²⁹¹ Доказателствата за това предимно се базират на основата на неговия произход, което на първо място би примирило онази част от българското общество, за която говори по-горе и Кантакузин.²⁹² Овластявайки го Иван Александър е разрешил натрупаното семейно напрежение и е омаломощил още повече противните му стремления като

²⁸⁵ Тази теза по-подробно е разгледана от: **Андреев, Й.** България през втората четвърт, с. 37 и посочената там лит.

²⁸⁶ Пак там, с. 37 бел. 60-62.

²⁸⁷ За тях по-подробно вж.: **Бурмов, Ал.** История, с. 274; **Андреев, Й.** България през втората четвърт, с. 38

²⁸⁸ **Бурмов, Ал.** История, с. 283.

²⁸⁹ Тук единственния, но не много сигурен източник се явява единствено второ житие на Гаврил Лесновски

²⁹⁰ **Божилков, Ив.** Фамилията, с. 38 - 39.

²⁹¹ **Полывянный, Дм.** К истории Видинского деспотства, с. 94 - 95. ; За обратната критика на това твърдение: **Божилков, Ив** Фамилията,, с. 145.

²⁹² **Joannes Cantacuzenus.** Histooria, с. 270.

притъпи и разедини своята опозиция. Приложените доводи могат да се разглеждат в пряка зависимост с факта, че до въвеждането на Апанажа,²⁹³ като една принципно нова форма на управление на територията на Видин (след 1355 г.), при Александровия син - Иван Срацимир, ние нямаме сигурен индикатор за това кой е управлявал тази обширна област.²⁹⁴ Заслугата, която му отрежда проф. Дуйчев,²⁹⁵ на Иван Александър, че това е личността, благодарение на която, средновековната българска държава е преодоляла децентралистките стремления и продължаването на вътрешнополитическия конфликт в северозападните български земи бихме приели с известни резерви.²⁹⁶

²⁹³ Бояджиев, Ат. Очерк за Бдин при управлението на цар Иван Срацимир. Възход от апанаж до самостоятелно царство

²⁹⁴ Ал. Божилов е предпазлив, когато казва че този период е 10 год (всъщност два пъти повече) В: **Божилов, Ив.** Семейството, с. 147 бел 19.

²⁹⁵ **Полывинный, Дм.** К истории Видинского деспотства, с. 92 - 93.

²⁹⁶ **Андреев, Й.** България през втората четвърт, с. 52-53, бел. 136.

